

Антонина ШАКИРОВА

КӨ ТИТАКАН?

АНТОНИНА ШАКИРОВА

КӨ ТИТАКАН?

Очерк шотан ойлымаш-влак

Йошкар-Ола,
2006

Alma Kay

*Конешне, южо ен каласен кер-
теш: ойлаш тудо куштылго? А
вий-куатым кушто муаш? Чынак,
кушеч налаш көргө вий-куатым?
Очыни, пүртүс деч. Пүртүсын
поро вийжылан эфтертен, шкан
чот тыршыман. Тыршыман каж-
не кечын, кажне шүлалтыме еда
уш-акылнам пүсемдаш, чоннам
пойдараш тыршыман. Тунамже,
очыни, мыйын ылышем мыланем
гына пуалтын, сандене мом шо-
нем, тудым ыштем, кузе шонем,
туге илем манме деч көргө намыс,
көргө шот утарат.*

УДК 82/9

84 Мар

Ш 17

Шакирова А. Н.

Ш 17

Кө титакан? Очерк шотан ойлымаш-влак. — Йошкар-Ола. МУП «Сельские вести», 2006. — 54 с.

«Кө титакан?» — авторын кокымшо книгаже. Книгаш пуртымо материал-влак очерк сынан, ситуационно-публицистический вий-куатан улыт. Нуно кеч-могай лудшо енланат: изи-влакланат, самырык ўдыр-рвезе, еш, ача-ава, коча-кова-влакланат келшен толыт.

© Шакирова А. Н., 2006

ОНЧЫЛАМУТ

Эше нылымше курымыштак ылыше мудреч Златоуст пугырак чын каласен: йочан шочмыжо — пүртүсын вийже, тукумын пүрымашыж дене кылдалтын, но туням ужо икшывым ончен кушташ виан уш да кугу тептер кұлыт: ача икшывыжым христиан да нравственность шұлышеш ок кушто гын, тудо айдемым пушту дене иктак; а ылышыште улшо, вашлиялтше йөрдымө койыш (игылтмаш, шолыштмаш, пуштедымаш...) воспитанийын укежлан көра лектын шога.

Поро еш, шоган ача-ава, коча-кова чонлан лайыкым пуэныт, тюр ошкылаш сугыныленыт. Айдеме чылажымат шот дене ыштен кертын, но...

Антонина Шакирова күкшө педагогический образованиян, адакшым кум икшыван ава. Сай пала педагогика теориямат, практикымат, ылышын кочыжымат, тамжымат.

Книган содержанияже пүтынек, манаш лиеш, ылыш гыч налме, ылышыште вашлиялтше пуламыр-влак негызеш иктешлалтын.

Эн ончыч мом палемдыман: автор ылыш фактым уш дене веле огыл пален налеш, а шум-чон вошт шижеш. Чылажат тудым тургыжландра, возышо семын, айдеме семын азаплана, шонкала, чылажымат радамла.

Книгаш пуртымо материал-влак очерк сынан, ситуационно-публицистический вий-куатан улыт. Нуно кеч-могай лудшо енланат: изи-влакланат, самырык ўдыр-рвезе, еш, ача-ава, коча-кова-влакланат келшен толыт.

Книга «Кө титакан?» ойлымаш-очерк дене почылтеш.

Кө титакан? Ача-ава? Икшыве? Икте-весым умылымаш, келшымаш укелык. Икшывыштым кузе ончен кушташ, ача-ава-влак огыт пале, але падырашышт верч шум-чонышт йөршынак огеш йүлө: ача-ава йочашт ончылно, тукум ончылно ответственностьым огыт шиж, полдалге, ок-күл койышым ончыктат. Сын-кун укелык. Тыгай ешыште кушшо

икшыве поро кидыш ок логал гын, ончыкыжым могай ача але ава лиеш?

Ош тўняш йочам шочыктен луктынат гын, пўртўс пумымо вий-куатым, ава чон моторлыкым да порылыкым ончыктен, ласкалыкым, чон шокшым пўлеклен, уш-акыллан туныктен, илыш корныш лукман, ошкылыктыман ыле да вет...

Кў титакан? Арака? Локтылалтше кумыл кыл? Умылена мо, умылаш тыршена мо йочанам, чон падырашнам?

Чыла тидлан автор вашмутым кычалеш, лудшым шонкалалаш тарата. Йочам ончен-куштымаште кызыт мо ок сите? Психолог дене мутлана, тудын мутшым лудшо дек шукта.

Жап да шинчымаш. Мыланна пеш шагал педагогический шинчымашым пуат,— манеш психолог. — Литературат шагал.

Автор тўрлў ситуацийым, ава але икшыве койышым илыш гыч налын сўретла. Каласынеже: моштена мо илен кўчык гына ўмырнам?

Арам огыл ойлат: «Олмаже олмапу деч мўндыркў ок воч», «аважым ончен ўдыржым нал, ачажым ончен, эргыжлан марлан лек»... Коденыт кугезе кочана-кована-влак еш, ача-ава, моло нерген ушан деч ушан ой-влакым. Но кунамже нинын нерген огына шоналте, кўлдымаш койышлан вийнам пуэна.

Книгам умылаш лийме, куштылго йылме дене, калыкын поян шомакшылан энгертен возымо.

Антонина Шакирован тыгай суапле пашаже умбакыжат пойдаралт толжо.

П. АПАКАЕВ,
педагогика наука доктор, профессор.

КӨ ТИТАКАН?

Тиде чынак лийын. Икшивын кидше логалме дене ава колен. Кузе тиде лийын? Молан? Ала калык манмыла, йоча шўм кў пелен?

Молан мый уэш тиде жапыш пўртылам да шўмым ишыктыше йодышым пачаш-пачаш радамлем? Ала эртыше сўрет нерген ойлашыжат ок кўл? Уке! Кўлеш. Вет тиде осал

паша айдемын кўргў шўм-поянлыкше йоммылан кўра лийын. Айдемын лушкыдылыкшо, неле ваштареш шоген кертдымылыкше илышым кочкын. Айдемын уш-акылжым, кўргў вийжым арака кепшылтен. Кочкын аван кўргў вийым, йўлатен шочшын шўм-чоным.

А ынде пўртылына ончычсо пагытыш. Тымык йўд. Коремьял калык ласка омо дене мала. Лач ик тўр пўртыштўгына тулым йўрташ огыт вашке. Тыште кум йоча шке коклаштышт шыпак мутланат. Ачашт, Семон, кўварыште мален кия. Тудат таче йочашт пелен шинча ыле дыр, пошкудыжлан вўта пурам нўлташ полшенат, тудыжо поро пашалан сайынак «тауштен тўлен». Семон мўнгыжў пыкше-пыкше толын шуын, омса лондем гочак, семынже вудыматен, кўварыш шунгалтын. Йоча-влак вуй йымакше кўпчыкым пыштеныт, леведыныт. Семонлан кызыт омо деч шерге нимо уке, тудым нимо ок тургыжландаре. Да айыкше годымат... ешыже нерген шонен мошта мо? Вет тудо, суртоза, вуйын шогышаш...

А йоча-влак икте-весишт деке чакрак пызнен возынытат, аваштым вучат. Тудыжо ынде арня лиеш ял ўмбалне коштеш. Ушыж гыч икшывыжат, суртшат лектын возыныт. Арака дене ангыргыше вуйжым кузе-гынат «поремдаш» манын, сурт еда коштеш. А йоча-влак вучат. Шонат, тачыже садак толеш. Кеч йўшў, но мўнгыштў лийже. Тыге чонлан сайрак, каньылырак. Мўнгыштў мала гын, «ала ила, ала уке» манме тургыжланыме шоныш деч углет ыле. Кы-

зыт шөпөн кий: кушто тудо? Таза мо? Ала иктаж вере шунгалтын, ала иктаж коремыш пурен каен...

Июча шүм ойгыра, йёсын шортеш. Уке, тачат огеш тол, витне. Теве йүдат шуэш, а канка почылтмо йүк ок шокто. Молгунам, тыге арня наре коштмек, шагат жапыштырак аде изиш ондакрак толеш ыле. Капкамат эше почын ок шукто, а тудын мурымо йүкшө пылышлан солна да, тиде йүкым колын, йюча-влак ласкан шүлалтеныт: ила, мөнгө толеш.

— Акай, авай тачат огеш тол ала-мо? — Юра шольышт изи мушкындыж дене шинчажым туржеш, ава толмеш омым ёрдыжкө поктен колтынеже.

— Уке, ок тол,— Андрей пенгыдемден пелештыш.

— Андрей, Юрий, малыза...— ака шольыжо-влаклан кўштыш, логараныш толшо комля мутшым кошарташ ыш пу. Тудо келгын шүлалтышат, көргө йүкын кошартыш.— Эрла школыш кайыман вет...

Ёрдене Андрей чодыртатен йўлышө конга могырыш кугу ўшан дене ончале, конга ончылно аважым ужаш шоныш, но тушто адакат акаже веле шогылтеш. Тудын шинчаже ала конга тулын шокшыжлан көра, ала шортмыжлан көра йошкарген. Ака Андрейын ончалтышыжым шиже, вуйым кумыкрак ыштыш.

— Андрей, кынелза, школыш кайымыда деч ончыч вўдым конден кодыза,— йүкым лукто вара. — А мый эше вольыкымат пукшен омыл. Теве кочкаш шолтемат, школыш кайыме деч ончыч конгажымат петырен шуктынем. Юра ден Андрей верышт гыч писын төрштен кынелыч. Нуно шуко огыт сёрвалтарыкте, палат: акан кўштымым от шукто гын, тудлан шкаланже тиде пашам ышташ перна, тыге школышкат вараш кодеш. А школышто почеш кодмылан вурсат.

— Ачайже уке мо? — Андрей ведрам кидыш нале.

— Ёрденак пошкудыш лектын кайыш, адак йўшө толеш дыр?

Андрейлан 14 ий. Тудын капше шуйналтын, сынжат сөрал. Чылт качымарий. Тидым шкежат умыла. Урокушто, ўдыр-влакын шинчаончалтышыштым шке ўмбалныже шижеш.

Латныл ий. Ты пагытыште айдеме шкенжым шке умы-

лаш тырша, көргө йүкшым колыштеш. Лач ты жапыште шўмым ала-могай у шижмаш тарвата, шўм вес семын күлтка, ушыш түрлө шоныш толеш. «Мый денем мо ышталтеш, мом толашем?» — Андрей шкаланже шке йодышым пуэден, шкенжым умылаш тыршен. Тидлан көрак, очыни, тудо южгунам моткоч тыматле лийын, шкежат илышлан куанен, уло шўм-чонжо мурен. Южгунамже, мөнгешла, нимолан огыл шўлык кумыл авалтен, нимом ыштыме шуын огыл, эсогыл шкалан ўшаным йомдарымашат лийын. Неле пагыт. Йоча илыш деч пуйто ойырленат, а кугыен илышыш эше ушнен отыл. Лач ты жапыште рвезылан лишыл айдеме ситен огыл. Чоным нигөлан почаш. Тудлан эн лишыл улшо айдеме, ава, ты пагытыште күлеш кангашым пуэн ок сене гын, кеч поро ончалтышыж ден шыматыже, вийым пубжо ыле. Уке, тудо йоча-влакын көргө шонымышт верч огеш тургыжлане, шочшо-влакын куан ден ойгыштым умылашат ок шоно. Тудо нимом ок шиж, огеш умыло, ок уж — чылажымат арака алмаштен. Йоча-влак кузе тунемыт, мом кочкыт, мом шонат — тудлан керек. Тудын мўшкыр эре темше. Таче ик суртышто кочкеш, эрла — весыште.

Подылаш йоратыше енжылан амал веле лекше. Калык манмыла, агытаным руалеш гынат, кугу пайремыш савыра. А Коремъялыште тыгайже ятырак. Семон ватым шагал суртышто орленят, шукуж годым тудлан суртоза-влак шкеак чаркаш темалтен пуэныт. Кузе уке гын: вет Семон вате нунын дек веле огыл пурен, эше вес суртыш кая. От пу гын, пошкудо-влак дене тыйын нергенет удамат каласен кертеш. Ик чарка жал мо? Тек йўэш, зато «чотыр», «жмог» шомак-влак деч утлет.

Уке. Семон ватым чыланжак тыге порын огыт вашлий. Южо енже вурсен веле колта: «Шке нергенет от шоналте гын, кеч йочат-влак, суртет нерген шоналте». Тунамже Семон вате шкенжым пыдалаш тўналеш, шинчавўдымат ок чамане. Оза-влакын кумылыштым савырен кертде уремыш лектеш. Эх, тунамже Семон вате шыдешка вет. Тудын йылме пўсö, мом гына ойлен ок пытаре. Тылеч вара тиде суртыш йолжымат ок пыште, көн деке пураш лиеш, тудо сайын пала. А корак корак шинчам чўнгаш ок тўнал.

Тыге арня, южгунам кок арня наре перныл коштмек, Семон вате күпнышö чуриян, арака пушан мөнгыжö то-

лын пура. Семон шыдын вашлиеш, мушкындым чумырта, а йоча-влаклан куан ден ойгым тӧр пайлаш перна. Нуно ажгыныше ачам лыпландараш тыршат, ава ден ача коклаш пурат, авалан мушкындыжо шагалрак логалже манын шонат. Мом ыштет, ава — авак. Ача ден ава вурседылыт, кредалыт, а йоча-влакын шӱмышт кожгатыме кайыкын гай лӱдын кӱлтка, нунылан кызыт коктынат лишыл улыт. Нуно чылажым огыт умыло: молан кредалаш? Вет ава мӧнгыш толын. Ынде тудо нигуш ок кай. Кочкашат шолта, пӧрт кӧргынат йытырая.

Чынак. Семон вате шке титакшым касараш шонышыла, икмыняр жап аракам умшашкат ок нал. Тыгодым икшыве-влак уремыште вуйым кӱш нӧлтен коштыт, ег шинчаш вожылде ончат. Но... Куанлан адакат мучаш толеш. Теве чодыра гыч пуым кондаш кӱлеш. Адакат арака деч посна ок лий. Пужым пошкудо трактористак конда, тудо оксам ок нал, а аракам ок шӱкал. Поро пашам ыштымыжлан моло семын кузе тауштет? Грузитлаш полшышо-влакымат сийлыман. Тугеже адакат аракам шолташ перна.

Ава шуктышым ямдылаш атым ямдылаш веле тӱнгалеш, йоча-влакын шӱмышт йӧсын ишалтеш. Ончыкыжо мо лийшашым нуно палат, сандене кертмышт семын чаракым ышташ тыршат. Ончычшо Андрей арака шолтымо ўзгарым шалатен ыле, но ава пошкудо деч налын толын, шуктышылат ястарен ончен, но ава садак йӧным муын. Икана аважын уке шенгеч шуктышыш шинчал пачкым кудалтен. Аваже шуктышем шумым чарнен, шолташ жап шуын маннын, арака шолтымо ўзгарым ямдылаш тӱнгалын. Тудлан ачажат польшкален. Ава ден ача, кучам нумалын, мончашке ошкылыныт. Но икмыняр жап гыч ава орышо гай пӧртыш куржын пуренат, ончыч ўдыржӧ, вара эргыже ўмба кидым нӧлталын. Тыге Андрейын кӧргыштыжӧ шыде-ӧпке тул эркын ылыжын.

Семон ватылан эргыжат, ўдыржат икана веле огыл ойленит: «Авай, йӱметым шке кудалтен от сенге гын, эмлалташ кай». Ты шомаклан ава тулоргажла ылыжын: «Мый кугу алкаголик улам шонышда мо?! Шке авадам тыгай кугу намысыш пуртынеда!»

— А мыланна намыс огыл мо? — чон йӧсын Андрей кычкырен, но ава тиде йӱкым колын огыл.

Андрейлан пырля тунемше ик ўдыр, Света, пеш чот келшен. Тудо шке шижмашыжым нигöлан каласен огыл, а Света дене гын мутланашат вожылын. Света пеш моторжак огыл, классыште тудын деч моторракат улыт, но Андрейлан Света келша и чыла. Такше Светам классыште чылан пагалат. Тудын ончылно эн чот лўшкаш йöратыше рвезыжат шкенжым тыматлын кучаш тыршен. «Света аваж гаяк поро, ныжылге, — Андрей семынже шонен. — Эх, мыйын авамат тудын аваж гай лийже ыле. Светан аваже нигунам йоча ўмбак ок кычкырле, арака йўмыжымат нигунам ужын омыл. А мыйын...» Андрейын көргыштыжö көранымаш, чаманымаш, öпкелымаш да эше палаш лийдыме кумыл шочын.

Ял — ялак. Тыште нимом нигö деч от шылте. Кö могай улмым чылан палат. Уремыште иктаж-көн йочаже шала койыш дене ойыртемалтеш гын, ял калык тунамак акым пуа: «Олмапу деч олмаже öрдыжкö ок воч шол. Ачаже але аваже могай икшывыжат тугай». А Андрейын ачаже веле огыл, аважат йўшö. Санденак, очыни, Андрей Света деч аптыранен. Шонен, Света тудлан тиде калыкмутым кунам гынат тушкалтен пуа. Эше койдаренат кертеш. Вет Семон вате йўшывуя нунын декат пурыде эртен огыл, а йўшын уш кўчык. Кö пала, ава тушто мом куктыштын. Уке, Андрей Света дене нигунам мутланаш ок тўнал. Сай ўдыр, Андрейлык огыл. Андрей. Кö тудо тугай? Алкаголик-влакын эргышт — вот кö!

Андрей йўшö ача-ава деч вожылын. Вожылын йолташ рвезе-влак ончылно, вожылын ўдыр-влак деч. «Молан, молан авамже йўэш?— чон йöсыж дене шонен рвезе.— Ок лий мо ең семын илаш?» Тўрлö нерген шонкален рвезе. Ең семын ача-ава дене пырля клубыш ошкыл колтымыжо, але ача-ава пелен сомылым ыштен колтымыжо шуын, но тыгеже, мо шарна, эше нигунам лийын огыл. Такше лийын сай пагыт. Шарна икмыняр ий ончычсо пагытым. Тунам ава эше ок йў ыле. Южгунам, пайрем годым гына, пыртак подылын. А вара чўчкыдынрак да чўчкыдынрак подылаш тўналын. Пытартыш жапыште гын, шотшымат йомдарен. Сай ыле икмыняр ий ончыч. Ачажат нунын дене пырля модын,

аважат нуным ончен, куанен шыргыжын. «Молан йүэш? Кузе йүашыже тўнгалын?» Тидым Андрей нигузе рашемден ок керт да амалжымат шонен ок му.

Андрей кастене моло дене пырля модмашкат кайынеже, но аптырана. Йолташ-влак дене кузе мутланаш тўнгалаш, өреш. Иктаж-кудыжо койдарен пелешта гын, кеч колярожыш пурен кай. Тыгайжат лиеш вет. Тыгодым ала ача семын мушкындо дене керылташ? Андрей кузе шкем кучаш, ок пале. Ешыште мом тудо ужеш? Кредалмашым, игылтмашым. Вот и шоно: мом ышташ, кузе лияш.? Андрей книгам лудаш йөрата. Тушто чылажат раш, сай, но шке илышыште лектын шогышо йодышлан вашмутым от му. Школыштат тиде йодышлан вашмутым от нал. Теве ава йүшө. Мом ышташ? Кеч уремыш лектын кычкыре, пий семын урмыж, чонлан ласкалык уке. Йөсө Андрейлан, моткоч йөсө.

Тиде кечынат Андрейым пörтыштö йүшö ава вашлийын. «Тый кө улат?» маншыла, шинчажым пыч-пыч ыштен, эргыже үмбак тўткын ончен да эргыжым пален, лўнген-лўнген, ваштарешыже миен:

— О-ой, мыйын эргым толыныс. Мыйын эргым эрге мо? Золото тудо! Э-э, мый йүшö улам, мый шотдымо айдеме улам! Йүшö ыштенам гынат, сай эргым ыштенам. Туге вет, эргым? Ужат, кидетат, йолетат верыште, шинчатат пүсö.

— Авай, малаш воч,— Андрей аважым лыпландараш тыршен.

— Э-э, мый — малаш?! Мыйым тый малтен пуштнет, да!— ава пўйжым шотыр-р пурлын.

Андрейлан йүштын-шокшын чучын, туге гынат тыматлын мутланаш тыршен.

— Авай, чарне. Изиш каналте.

— Мый! Чарнаш! Кöлан тый ойлет, шке аватлан? Кö тыйым ончен, көн чызым шупшынат, шапшак,— ава эргыжым мушкынден колта.

— Авай, тый, тый онченат. Изиш каналте, пыртак шөрлет,— Андрей аважым кровать дек шўдырен намайыш, тулла йўлышö шўргыж мучко кочо шинчавўд йоген во-лыш. Но йўын орышо ава эргын чон шортмыжым ок уж,

огеш умыло. Тудо верже гыч кынелят, уэш омса могырыш тарваныш.

— Тый кушко?— эрге омсам авырен шогале.

— Коран, нолнер,— ава эргыжым чумалнеже ыле, но шкежак веле кўварыш шунгалте. Кўвар ўмбалне шукак ыш кий. Ончыч вуйжо, вара эркын-эркын капшат нўлталте, лўнген-лўнген кынел шогале:

— Уке, мый ом мале. Мый теве Якуш вате дек миен толам.

— Ом колто,— эрге пенгыдын пелештыш.

— Тыйын колтыметым вучем шол. Кў тый улат! — ава омса кылым руалтыш, но омсам почын ыш шукто, Андрей аважым шенте кыла шупшыльо.

— Ой-ой, пуште-еш! — ава уло пўрт кўргым шергылтарен кычкырале.

— Тый эше тыге! — Андрейын кўргыштыжў тынар шыде, тунар ойго, ўпке погыныш, каласашат ок лий. Мом ышташ маншыла, кок могырыш ончале, шкеже кылмыше ег гай чытыра, вынер гай ошемын. Шыдыжым кучен кертде, кўварйымал омсам почат, аважым пўртымак шўкал колтыш.

— Ох-х!— нелын кечкыжалтме йўк Андрейын шўмышкыжў пўсў кўзыла керылте да пуйто Андрейын шўмжат шогале да тунамак чымалте. Тудо писын кўвар йымак тўрлтыш, но... Чот шўкал колтымылан кўра, аваже вуйлепше дене тошкалтышыш пернен...

Теве тыге лийын икмыняр ий ончыч. Андрей нигунам ок мондо тиде кечым. Ўмырешлан ок проститле шкенжым, ўмыр мучко шкенжым шке каргаш да титаклаш тўнгалеш. Умыр мучко кўргў намыс деч ок утло. Молан тыге лийын? Мо верч?

Титакан Андрей, нимом от каласе. Сайракын шоналташ гын, лач Андрей вёле титакан мо?..

АЧАЙ, АВАЙЫМ ИТ КЫРЕ

Осал ден поро иквереш кош-
тыт, манеш калык. Пүртүсышто
поро вий озалана — илышнат
поро, тыматле, улан, осал вий
вийым налеш — илыш озыркан
мардеж гай. А кызыт айдемын
порылыкшым, көргө намыс-
лыкшым пуйто ала-могай шем
вий сененак сенга да айдемыжат
тудын ваштареш шогалаш вий-
ым ок му. Тыге чучеш, пуйто ай-
деме шкеак лүкыш пура да тыге
ыштыме дене ала-көлан үчым

шукта. Үчым ышта илышлан — нелыже логалеш шкалан,
өпкем куча пүрымашлан — ойгым конда лишыл ең-влак-
лан.

Чынак, кызыт илыш куштылгыжак огыл. Кунамже ту-
гай пөрдемыш логалат, илыш тыйым тыге терга, туге луп-
ша — кузе лияшат от пале. Чыла тидым ужаш, шижаш да
колаш огыл манын, южо еңже келге агурыш шунгалтеш.
Уке, мый чын агур нерген огыл ойлем, мутем кочывүдан
агур нерген... Йўлышө шўмым лыпландараш манын, кудо-
иктыже арака кленчам кидыш налешат, аракам стаканыш
темалтен, шолт! йўын колта. Аңгыргыше вуйжо шоны-
мым чарна, но чон куаным ок шиж. Сандене тудо уэш-
пачаш илышым, пүрымашым шўрдылеш, титакла, лишыл
еңым койдара. Тудо нигөм ок чамане. Уке, йонылыш лиям.
Чамана. Чамана шкенжым. Санденак шке лушкыдылык-
шым ең үмбак кусара да илышым, пүрымашым титака-
ныш луктеш. Нужналык, пашадымылык тыгайыш шуктен
манеш.

Нужналык, пашадымылык шўет гыч ишат гын, мөңгеш-
ла, виян лийман огыл мо? Илен лекташ манын, илыш
пөрдемыште ур семын пөрдман, тыршыман огыл мо? Ала
чонна нужнагын? Уш-акылна шонымым чарнен? Шке
көргө лушкыдылыкнам шижына гынат, нөлталташ, пен-
гыдемаш манын, нимом огына ыште да мөңгешла, лүкыш

гына волена. Вет тазыла корно дене мунчалтен волаш пеш куштылго: нимогай тыршымаш, көргө вий-куат огыт күл.

Теве ик районысо кугу ялыште ужмо сүрет кызытат шинчаончылнем. Урем дене мўшкыран ўдырамаш йўын орышо марийже деч куржын утлаш тўча, туштак кок нбогаже магырен-магырен куржыт. Но неле мўшкыр дене пеш писынак от курж шол, пўрўен ўдырамашым вашке поктен шуо, мландыш шўдырал кудалтышат, йолжо дене чумаш тўнгале. Ўдырамаш мўшкырым кидше дене авырен кученат, тарванаш тоштде кия, а йоча-влакше тўрштыл-тўрштыл кычкырат: «Ачай, авайым ит кыре, ачай, авайым ит пушт!» Но ача ни йоча магырымым, ни енын ойлымыжым ок кол. Йўра, кеч пошкудо-влак жапыштыже куржын тольыч. Орышо еным ўдырамаш деч корандышт, кандыра дене пидын пыштышт. Ўдырамашат кынеле, вуйым кумык ыштен, нелын ошкыльо.

Молан тиде сўретым ушештарышым? Ончыч ойлымо мутемым пенгыдемдаш манын. Тиде пўрўенгым шотан манаш лиеш мо? Айыкше годым, можыч, тудо моткоч уста пашаен, ушан ойымат каласен кертеш, но... Тыгайым ушаншотан пўрўенг манаш нигузе йылме ок савырне.

Да, айдеме илаш шочеш. Но илыш тўр асфальт корногай огыл. Тудо шуко йыжынан. Да илышат кажнылан ик гана пуалтеш. Нигўат кок ўмырым ок иле. Тугеже илышым пеш чот аклыман, перегыман. Перегыман шкендын илышым веле огыл, весынымат.

Конешне, южо ег каласен кертеш: ойлаш тудо куштылго? А вий-куатым кушто муаш? Чынак, кушеч налаш көргў вий-куатым? Очыни, пўртўс деч. Пўртўсын поро вийжылан энгертен, шкан чот тыршыман. Тыршыман кажне кечын, кажне шўлалтыме еда уш-акылнам пўсемдаш, чоннам пойдараш тыршыман. Тунамже, очыни, мыйын илышем мыланем гына пуалтын, сандене мом шонем, тудым ыштем, кузе шонем, туге илем манме деч көргў намыс, көргў шот утарат.

Чын, ме тўняште шкетын огынал. Улыт мемнам йўратыше-влак. Ме нунылан кўлына. Кўлына икшывыланна, кўлына шўм пелашланна. А ешыште коктынат лушкыдо кумылан лийыт гын? Тунамже илыш пытыме дене иктак.

Тыйын веле огыл, шочшетынат. Мутем уэш кочылемыш савырем.

Ешыште ачажат, аважат аракалан вуйым пуат гын, йочан көргө вий-куатше ешаралт кертеш мо? Уке, очыни. Такше изи падырашлан шуко ок күл, йүшө-влакат кунамгынат айнат да шочшыштым кидышкышт налыт, он пелен шыман ондалыт, веселан шыргыжит, ласкан мутланен колтат. Лач тидыже көргө шүм-чонлан вийым ешарыше эм гай. Тылеч вара ава шке шочшым икмыняр жап ок вүчкалте гынат, йоча аван шокшо кидшым шке могырыштыжо шижеш, аван поро йүкшө, ныжыл ончалтышыже ок мондалт. А кушмо семын йоча вашталтеш. Илышымат келгынрак умыла да шкежат кумданрак шонаш тўналеш. Вара семын шке илышым весын дене тагастара. Тыге йоча шўмыштö эркын-эркын öпке, шыде кумыл шочеш, нöргö айдемын көргö тўняже нужнагеш, пуча да пыта манашат лиеш. Тушто лач шыде ден öпкелан веле вер кодеш, а порылык, ўшанлык öрдыжкö корангыт. Чон поянлык йомеш, неле ваштареш шогаш ситыше вий ок код.Теве адакат айдемын лушкыдылыкшо, вийдымылыкше...

Лушкыдылык, көргö шўм-чон поянлык, намыслык йоммылан көрак огыл мо айдеме, эсогыл, шке шочшо падырашыжым ужала, монда. Тидлан көрак огыл мо кызыт уэш йоча уют, йоча уютник-распределитель-влак ешаралтыт. Илыше ача-ава ўмбачак тулык йоча-влак ешаралтыт. А нунын чоныштышт мо ышталтеш, көргыштышт могай вий вожым налеш – икмыняр ий гыч раш лиеш. Поро, тыматле, еным умылен моштышо айдеме, ала уло тўнялан шыдым кучышо рвезе але ўдыр илыш йогыныш ушна, каласаш неле. Йоча уютышто кўэмалтше чоным мыняргынат лывыртат, поремдат, но ача-ава деч посна йочалан неле. Неле ачан але аван койышыштым умылаш, неле поро вийлан ўшанаш. Тугеже шке илышнам, койышнам öрдыжгыч ончалына да көргысö уто-ситынам корандаш вийым ала муына?

ПҮРЫМАШ

*Кұдырчō кұдырта, волгенче-лай
волгалтеш,*

*Самой мемнан пōрт вуйнан
гутлаште.*

*Илыш неле-лай, ял калыкше осал
Самой мемнан илалме-лай
пагытыште.*

*Мландыжат тунгела, ай,
тайыл гын,*

Йүмō вүдна тунгела, йогалеш.

Ош юмына кузела пуйырен гын,

Мемнан ўмыр садыге эрталеш.

(Эрвел марий муру).

Айдемын пұрымашыже сангашкыже возалтын, манеш калык да ойжым пенгыдемдаш манын, тыге ешара: «Пұрымаш деч от утло», Тиде чын, ала уке, нигō раш каласен ок керт, да мыят ўчашаш ом тўнал. Оемат вес могырышкыла савырынем.

Чон нужналык да кōргō шўм поянлык, ваш-ваш умылымаш да келшыдымаш, порылык да торжалык. Илышым виктарыше, ваштарешла шогышо кок вий. Кудыжо вианрак? Осалже але порыжо? Айдемын уш-акылже, чонжо могай вийлан энерта? Тырша мо айдеме шкем шке умылаш да пагалаш, умыла мо вес енгымат? Теве кушто мемнан пұрымашна, пиална.

Умылымаш, пагалымаш, йōратымаш. Кажне ойышто кугу вий, келге шоныш, илыш. Тудо могай лиеш, нине вий деч шога. Ваш-ваш умылет, пагалет, йōратет — илышетат, калык манмыла, ўй ден мўй, уке — аяр под.

Пуйто тыгай подыш логалын Йошкар-Олаште илыше ик самырык ўдырамаш. Амалже? Уке, ом каласе. Кызыт мый нигōм титаклен ом керт да тидым ышташ правамат уке. Мый илыш йыжын гыч ик сўретым гына ончыктынем. Валян (тыге манына самырык ўдырамашым) илышыж гыч налме сўретым.

Кок самырык шўм ваш-ваш йōратен шындымек, ешым чумыра. Валя ден Женят шке илышыштым пырля илен эртараш товатленыт. Рвезе ўдырым шке ешыж дене, родо-

тукумжо дене палдараш шонен пышта да ўдыржым мўнтыжў унала нантая. Валят йўратыме рвезыжын ача-аваж дене палыме лияш шонен, лўдын-вожылын, каче суртыш пура. Тыште Женян гаяк поро, ныжылге шинчаончалтышым вашлияш шоныш, но... Ўдыр ден рвезе омса лондемым веле вончышт, ава эрдыжым роп! пералтен, йырымлен колтыш: «Эй, юмыжат, мый тугай эргым куштенам, тыгай шешкым конда манын шонен омыл!» Валян капше мучко йўштў вўд кышкалалте, теве-теве волен шинчеш, но Женян пенгыде кидпўанже вийым ешарыш: нуно ончыко эртышт. Валя чонжо дене вучен, ўшанен: Женя ончыкылык пелашыжым нигўлан игылташ ок пу, тудо Валям йўрата, тугеже ўдырўенгын кумылжым умылышаш. Ты кечын Женя Валям шыматен, ўндалын, ныжыл деч ныжыл шомакым ойлен, но Валян чонжылан садак каньысырын чучын. Шўмыштў ўпке кумыл нерешташ тўнгалын, но Женя шке койышыж дене тудым вашке шулыктарен.

Икмыняр жап гыч нуно ушненыт. Сўаныште ял калык мурен, чўчкен, а качын аваже куан шинчавўд олмеш кочо шинчавўдым йоктарен. Нигў деч вожылде, сўан калыкым шотыш налде, родо-тукумжылан вуйым шийын: «Эх, тыгай чапле эргымлан тыгай шешкым пурташ шонен омыл ыле...»

Йўратымаш сокыр маныт. Валя денат тыгак лийын. Тудо уло чон дене йўратен шке марийжым, йўратен да пагален пелашын родо-тукумжым.

Но Женян аваже у шешке дене нигузе келшен кертын огыл. Аваже веле мо, эсогыл, шўжарже-влакат Валям йўштын онченыт. Очыни, санденак самырык ешыште ваш-ваш умылыдымаш шочын, кок йўратыше шўм икте-весе деч кок мogyрышкыла торлаш тўнгалын.

Кузе тиде лийын? Молан? Ала тыге илаш юмыжак пўрен? Уке, очыни. Эртыше жапым шарналтен, Валя тыге каласкала:

— Ава лийшемлан первый кечыла гычак шым келше. Тидым койышыж гычак шижым. Сўаныштына тудо тыге шогылто, пуйто колышым тоят. Сўан деч варат икана веле огыл, воктечем эртышыжла, келгын шўлалтен колта ыле: «Эх, енга, тудо енгак. Мутшак вет «енг гай». Мый нимолан ўрын шоген кодам ыле.

Ну, молан, молан мый келшен омыл? Ала капем изиракат, тыге ончат. Вет Женяже мый денем таңастарымаште, чынак, кап-кыл дене мотор. Лопка туп-вачан, күкшө капан, а мый, нунын манмыштла, куньырий. Но меже йөрәтәнна икте-весеынам. Тугеже мо верч мыйым тынар игылтты? Шонымаштем, тидлан нимогай амалым пуэн омыл. Сурт сомылкамат ыштенам, тувыр йолашымат мушкынам. Тиде тыйын, тиде мыйын манын, ойыркален илымашем уке ыле. Такше тудо от йөрө гын, отак йөрө, кеч үпет дене күварым үшт.

Ончыч чытенак илышым, шоненам, кугуракым пагалаш күлеш. Вара семын чытышем пытыш да мариемлан вуйым шийын каласышым. Но Женя мыйым пыдал налме олмеш, тыге гына пелештыш: «Тудо мыйын авам. Авам кечмогай лийже, ваштарешыже ойлаш ит тошт. Мый тудым йөрәтем да пагалем».

Мый семынем шортынам, но тетла мариемлан ик ганат вуйым шийын омыл, чыла өпкем көргыштем нумалынам. А Женя утларак да утларак аван мутшым колышташ тўнгале да вараракше мый декемат йүкшыш, коеш. Аваже семынак да лач тудын мутшо денак мыйым игылташ тўнгале.

Ну, молан? Вет меже йөрәтен ушненна. Кушто ончычно жылыгылыкше, кушто йөрәтымаш? Йөрәтымаш. Ынде мый шкежат йөрәтымашлан ом үшане да илыш йыжынгем шергалын, тыгай шонымашке шуынам: «Шешке-шамыч первый кечыла гычак мариыйштым кидыш налшаш улыт. Ава мутым гына колышт илыше эрге дене илен, порышкак от шу. Адакше, йөрәтем манын, шкендымат куштыраш савыраш ок күл».

Да, илыш йыжынган. Вашлиялтеш порыжат, осалжат. Вальян каласкалымыжым колышт лекмек, шоналтет: күлеш мо весеылан енын илышыш шүшкылташ, ен илышым шке шонымо семын пўтыркалаш? Ок лий мо икте-весеы пагален да умылен илаш. Лиеш да күлеш. Тунам илышат ала тынар шуко йыжынган огеш лий ыле.

КУШ ТЫЙ ЙОМЫНАТ?

Кеч-могай пашалан, койыш-лан айдеме эн ончыч ешыште тунемеш. Ончыкылык айдеме могай лиеш — кугурак тукымын илышыже, пашаже, койыш-шоктышыжо дене чак кылдалтын. Тыгак поро кумыл, поро койыш шотыштат. А тыгай айдемым кушташ, очыни, ача-авалан шканыштат поро лийман. Уке гын, кузе туныктет? Вет шомак ден паша але койыш-шоктыш ваш-ваш огыт кылдалт, торлат

гын, пырдыжыш пурсам кышкыме дене иктак лиеш. Шке ончыктымо пример — эн сай туныктышо.

Мыйым автобусышто ужмо сүрет поснак кожгандарыш. Тиде ўдырамашым, авам, сайын палем, ик ял гычак улына. Мый тудым шылталаш ом шоно, адакше, тыгайже лач ик тудо гына огыл, улыт моло вереат.

Ўдырамаш да тудын куд ияш эргыже ола гыч ялыш унала кудалыт. Корно кўчыкшак огыл, сандене эрге мўшкыр шужымым шиже, витне, аважым чыштыраш тўнгале:

— Авай, ик печеным гына пу.

— Мўнгыштў коч маньым вет, — ава сумкажым почо, пакетым лукто, эргыжлан шуялтыш. Тунамак воктене, аваже ончылно шинчыше ньога кидшым шуялтыш: «Ня-ня». Ава тиде нўргў падыраш ўмбака ончалат, эргыжлан кўштыш:

— Коч писынрак. Ужат, воктенет шинчыше ньога кидшым шуя. Азан ава тарай гай йошкаргыш, пуйто изи падырашыже ала-могай титакым ыштен кудалтен.

— Тудо так. Изиде вет, мом ужеш, тудлан кидшым шуя, — пыдал налаш вашка.

Мыланемат йўндымў лие. Тыгай нўргў падыраш ўмбака шўрын ончаш лиеш мо? Вет тудо тўнйаш шочшо у айдеме эше тўнямжымат умылаш веле тўнгалын. Тудлан кызыт чылажат онгай, чылажымат кидше дене кучен ончынеже, умшаш налын тамлынеже, икманащ, илышым умылаш тунемеш. Конешне, адак тидымат шотыш налман: корныш-

то, уремыште ең кид гыч налаш туныктыман огыл. Но... Койыш, кумыл уремыште але мөңгыштө улмым ок ончо, тудо эркин-эркин тапталтеш, пентгыдемеш. Сандене палымемлан пелештыде шым чыте. А тудо нимынярат ыш аптыране.

— Нечыве кажнылан пуэдаш. Кызыт чылан оксан улыт, налышт. Эргымат тугак туныктем. Тудын деч тебе иктаж-мом йод, тудо нигунам нимом тыланда огеш пу.

Конешне, тыште утларакше чангалык нерген ойлалтеш. Но чангалыкше лач поро койыш йоммылан көра огыл мо шочеш?

— А йоча-влак дене кузе модеш? Уремыште? Модышы-мат лукде ок лий вет?

— Модышым уремыш нумалмаш уке. Тек весе луктеш.

Могай йонылыш шонымаш. Ава эргылан могай урокым пуа.

Изи нөргө чонышто еным умылымо, чаманыме кумылым шочыктымо олмеш — торжалык. Ончыч вес ең деке, вара... Илен-толын шочмо ача-ава декат тыгаяк койыш лектын кертеш вет.

Але налаш вес сүретым. Тыгайымат чыла вере ужаш лиеш.

Автобусышко шонго кова пурен шогале. Куш шинчаш маншыла, кок могырыш ончале, иктаж лу ияшрак рвезе шинчыме ваштареш толын шогале. Рвезе, шонгыенлан верым пуаш манын, верже гыч тарваныш, воктене шинчыше самырык ава тудым мөңгеш шупшыльо. Шочшыжым поро койышлан туныктымо олмеш, шонгыен үмбак шыдын ончале:

— От уж мо, йоча шинча.

Адакат торжалык, еным пагалыдымаш. Йоча умыла, ушыш пышта: «Тыге ышташ лиеш. Ава тидлан тудым пыдалеш». Ончыкыжым тудо эре тыгакак ышташ тўңгалеш.

Конешне, кажне ача-авалан шке шочшо шерге. Но шонгеммекына самырык тукум мемнам ок пагале гын, ме көм вара титаклышаш улына? Икшыве — мемнан ончыкылыкна, ўшанна. Могай тудо лиеш? Чоныштыжо поро шўлыш шындалалтеш, илана мо? Ала ме шкеак шкаланна ойгым куштена?

КУМ ПҰРЫМАШ

Йүшө пелаш, йүшө ача, йүшө эрге... Тиде — ешлан эн кугу ойго, йоча-влаклан намыс. А молан нуно йўйт? Кузе арака кепшылыш логалыныт? Можыч, аракалан шўманак шочыныт? Ала аван, акан, ўдыр тангын титакыштат уло? Айста таче аракан кочыжым тидын могырым ончалына да кангашымашке тендамат ушнаш йодына.

Лида К. тиде рвезе дене автобусышто палыме лийын. Женя, манына тудым. Моло рвезе-влак дене пырля шенгел верыште ласкан гына шинчен. Женят, йолташыже-влакат, шке манмыштла, «изишак пелтеныт», сандене пугырак весела улыт: кугун мутланат, воштылыт, кычкырлат, пуйто автобусыштыжат лач нунак веле улыт. Тиде сўрет Лидалан ыш келше, рвезе-влак могырыш келесырын ончалын пелештыш: «Лөкен шынденыт да тўняштымат монденыт ынде».

— Кө, тиде ме «лөкена?!» — иктыже верже гыч тарваныш, но воктене шинчыше шем ўпан рвезе, тудым шупшылын, мөнгеш верышкыже шындыш:

— Чу, чу, тыге ок лий. Ужат, могай мотор ўдыр, а тый? Ок лий, чын вет, мотор ўдыр? Эх, ўдыр-кудыр, мўй пеледыш, шичса-ян верышкем.

— Тау, мый шогенат кертам. Теве шонто ковам шындеда гын, сай ыле, — вашештыш ўдыр.

— О-о, ковай, шонго ковай, тыят тыштак улат улмаш? — рвезе шонгыеным пуйто кызыт гына ужылалтыш. — Шонгылан уныкам ончен шинчыман огыл мо? Куш миенат гын? — тудым, кидпўанже гычак кучен, шке верышкыже шындыш.

— Ой, тау, уныкам, тау, шоген-шоген, ноенат пытенам ыле, — таушташ вашка кова.

Лидалан рвезе ала-мо дене келшыш, ўмбакше порырак ончале.

Тылеч вара Лида ден Женя чўчкыдынрак вашлияш тўнальыч. Рвезе вашлиймашкат икмыняр гана подылшо толын, но ўдыр тудлан нимыняр шыдешкен огыл, арака подылмо нерген эсогыл мутымат луктын огыл. Женя подылмыжлан амалым эреак муын.

Икмыняр жап гыч нуно ушненыт. Лида ынде гына шке

йонгылышыжым умылен. Сўан деч вара кум кече эртыме-как, Женя тунар йўын шынден, эсогыл мӧнгышкыжат шкевуя толын кертын огыл: йолташыже-влак шўдырен конденыт. Вара семын тыгай сўретше чўчкидынрак да чўчкидынрак лияш тўналын.

«Окмак ылым,— манеш кызыт Лида.— Ме, ўдыр гольым, йўшӧ рвезе дене вашлияш молан вашкена, ала? Палена вет, ужна — толмыжлан садак йывыртена, вашлий-машке огеш тол гын, ойгырена. А вара шкежак ӧрына: марийна молан йўшӧ? А тидым огына шоналте: тудо качыж годымак тыгай лийын. А меже нуным чараш манын, ни-момат огына ыште. Ойлат, чын йӧратымаш чыла нельлыкым сенга, а мый ом пале, тудо мыйым йӧрата мо? Йӧратен мо? Такшым шкем шке от пагале гын, весыж деч мом вучаш. Шке титакан улам».

Володя А. качыж годым аракам чылтшак йўын огыл манаш ок лий, южгунам йолташ-влак дене пырля подылын. А Наташам вашлиймекыже, аракам умшашкат налын огыл.

Володя рвезе-влак дене пырля футбол дене модаш, художественный самодеятельностьышто участвоватлаш йӧратен. Наташа дене ушнымекат, тыгак лиеш шонен, но шонымашыже вашке тўтырала шулен йомын. Наташа марийжым умылаш тыршен огыл, первый кечыла гычак ешыште «Оза» улмыжым ончыкташ тўналын. Володя изиш торешланаш тыршен гын, «мӧнгышкем лектам да каем» манын лўдыктен, клубыш каяш але унала лекташ пелашыжым ўжын гын, Наташа кумылдымын пелештен: «Пеш кайынет гын, кай, а мый денем пашатат уке». «Кузе уке? — Володя семынже шонен.— Марий ден вате ик ой дене ылышаш огытыл мо?» Наташа дене тидын нерген кутыраш шонен, но тудыжӧ адакат колыштын огыл, шкенжынымак тўен: «Кас еда клубышко кошташ ынде качымарий отыл». Наташа ынже сыре манын, Володя кас еда мӧнгыштыжак лияш тыршен. Сурт сомылым тӧрлымек, книгам але журналым кучен шинчын. Наташалан тидат келшен огыл.

— Ужат, ученый лектын! — койдаренрак шыргыжын.

Володя Наташам йөрәтен. А Наташа? Кө пала, молан Володям ойырен налын. Можыч, тудлан качын пушкыдо кумылжо келшен. Вет тудо тугай үнгышö, шыма. Адакше моло рвезе семын йүшö вуян перныл коштмыжымат ужмо огыл, тамакымат ок шупш. Да, Володя Наташам йөрәтен, сандене тудо пелашыжым кидпүаныште нумалаш ямде лийын. Икана самырык марий мөнгышкыжö йолташыж дене пырля толын.

— Коштыт, пашашт укеат. Аракамат лукман чай? — тыгай шомак дене вашлийын нуным Наташа.

Володян шүргыжлан тулын-йүштын чучын, йолташыже ончылно моткоч намыс лийын. Йолташыжат тидым шижын, вуйым кумыкырак ыштен, Володян шинчаш ончалде пелештен:

— Йöра, Володя, эрла пашаште ончалына,— вара писынгына пöрт гыч лектын каен.

— Мо пеш писын чошыш! — Наташа марийже үмба керылтын.

— Эх, Наташа! — келгын шүлалтен Володя.— Тыгежак ок лий вет. Меже паша нерген веле мутланена ыле вет.

— Паша нерген пашаште кутырат,— вик руалын Наташа.

Володя вашке йөршеш вашталте. Ынде тудо эртак аламом шонкала, веселан шыргыжмашыжат мондалташ тўнале. «Тынаржак мом орланет, тебе мемнан дене пырля аракам подыл, чыла шўм ойгет лушка»,— пашаште йолташыже-влак тудлан темленыт. Володят нунын дене пырля веселангын, кумылжо нөлтын. Ынде тудо шкаланже йолташышым муын.

«Мый Володям шкеак тыгайыш шуктышым,— чаманен шарналта Наташа.— Торжа койышем дене марием кидыште пенгыдынак кучем шонышым. Мөнгыштö авам эре иктым тўя ыле: «Мариетым кидыштет пенгыдын кучо!» А кузе пенгыдын кучаш? Манаш веле, пенгыдын кучо. Тидланже ава туныктен огыл. Окмак, шке ушем дене илен ом мошто, Володымат шкеак йомдарышым».

Сергей шуко мутланаш ок йöраге Пошкудо-влакше дене вашлиймекат, «салам» мут деч молыжым туддеч от кол. Сандене ялыште иктыже тудым «сўмсыр» манын вурсен, ве-

сыже пыдал налын, кумшыжо мокталтен пелештен: «Мутым арам ок кышкылт, шотан айдеме».

Чынак, Сергей изинек пашалан шүман кушкын, кечмомат лийжак манын ышташ тыршен. Ава тудын дене кугешнен, пошкудо-влак кӧраненыт. Эрге кушмо семын ава тудлан сомылым ешарен, сомылым ешарыме дене пырля эргыжлан эркын-эркын аракам темен пуаш тӱнгалын. Эрге пуым шельышт пура, але паша гыч толеш – ава үстембаке кленчам конденат шында. Ончыч Сергей торешланен, но ава: «Ик чарка моак, кылмыметым, вӱр малыметым гына луктеш», – манынат, эргыжлан чаркам шуялтен. Тыге ик гана, вара вес гана. Ынде Сергей аракалан туге тунем шуын, пуым шельышташ огыл, калык манмыла, шанчаш падырашымат арака деч посна ок нӧлтал.

Кум историй, кум айдеме пӱрымаш... Мо нуным уша, мо ойыра? Лудшо йолташ-влак, те кузе шонеда?

ЭХ, УШЫЖАТ...

Йыван вате молгунамсылак тачат эр кынеле. Шӱргыжым йӱштӧ вӱд дене шӱалтышат, шокшо вургемым чиен, тӱгӧ лекте, ик ӧндалтыш пуым нумал пуртыш. Вара «ала руашем овараш тӱнгалын» манят, руаш вочкыш ончале, петырыш да конгаш тулым ылыжтыш. Тыгодым марийже, Йыван, шокшо верже гыч тарваныш, йӱштӧ кӱварыш волен шогале, мogyржо сӱсанен чытырналте да ватыже ӱмбаке келысынрак ончале:

– Эррак кынешаш ок лий ыле мо?

– Руашым нӧштылынамат, овараш тӱнгалмыжым вучышым шол, – Йыван вате титаканла пелештыш. – Тенгече кастене олтымо гынат, пӧрт йӱкшенат шуын. Пӧрт ырымеш, ала киялтет.

– Йӱра, таче пашашкак ом кай, киялтем, – Йыван уэш шокшо верышкыже пурен возо.

Йыван вате паренге кӱршӱкым конгаш шындышат, кудывечыш лекте, вӱта мogyрыш писын ошкыльо. Вӱтамбак кӱзен, шудым волгыш, вольыклан пуэдыш, уэш пӱртыш пурыш, конга деке лишеме, кидшым пыртак ырыктышат, парентым эрыкташ тӱнале.

А Йыван тугак пушкыдо тӱшакыште кия. Ватыжлан полшаш шонымаш ушыштат уке. Адакше Йыван вате шкежат марийжым «чамана», шона, тудлан пашаштыжат нояш сита. Йыван – колхозын тӱнг бухгалтерже. А бухгалтер паша – вуй паша. Кечыгут шонен ончо-ян, ой-ой, вуй кузе ноя! Сандене Йыван вате марийжым моткоч «перега», тидлан кӱрак чыла сурт сомылым шке ӱмбакше налын, эсогыл товарымат пӱрӱен деч удан огыл кучаш тунем шуын. Теве пуым шельштмыж годым ончалза-ян. Йыван вате виян, Йыван вате чытамсыр ӱдырамаш. Тудо чыла вере шуэш, чыла кертеш. Сандене марийжын тыге мындырланен киймыжлан нимынярат ок шыдешке, тыгак лийшаш, манын шона. Эсогыл теве торжанрак пелештымыжланат ыш ӱпкеле, шкенжымак веле титаканыш лукто.

Йыван вате марийже ӱмбак нигунам ок кычкырле, тудо туманленжат ок мошто. Сурт сомылкамат йӱк лукде ышташ тунемын. Тиде койыш, манмыла, вӱрыш огыл, вемышкак шынген: Йыван ватын йоча жапше лач тыгай ешыште эртен. Тудын ачаже авалан сурт сомылкам ышташ нигунам полшен огыл. Йыван вате (тунам изи Танюша лийын) нӱргӱ падырашыж годым аважым чаманен, йочаж годым авалан сомыл шагалрак верештше манын, кертмыж семын полшашак тыршен. Изи ушыж дене ачажым титаклен: «От уж мо, авам ноя. Тыйын семынетак пашашкат коштеш, полшаш ок лий мо?» А аваже нигунам вуйым шийын огыл, лач южгунам гына ӱдыржын пушкыдо ӱпшым шыман ниялтен, келгын шӱлалтен: «ӱдырамашын пӱрымашыжак тугай». Вара, кушмо семын, ӱдырат аваже семын шонаш тӱналын.

Йыван вате марий дене илаш тӱнгалмын первый ийжым коклан чаманен шарналта, уэш тыгай пагытыш чонжо дене пӱртылнеже да ала-можо чаракла. Шарна, кузе первый тыл-

зылаште марийже сурт сомылым кумылын ыштен. Тунам кеч-момат пырля ышташ тыршыме. А кызыт... Кызытше молан тыге? Вет йоча шочмеке, ўдырамашын сомылжо эшеат ешаралтеш? Тугеже марийын полышыжо утларак күлеш. Кузе вара Йыван вашталтын?. Йыван вате шарнаш тырша. Ончыч, йоча шочмеке, мый ынде мўнгыштў веле шинчаш тўнгалам манят, марийжылан, паша гыч толшыж-ла, кочкыш продуктым налаш чарыш, вара сурт сомыл дечат эркын-эркын торыш. Шонен, мўнгыштў шинча гын, марийлан сомылым ыштыкташ – сулык. Шонен, жап шуко, чылажымат шкежак ыштен шукта. Чынак, Йыван вате чыла сомылым шуктен, кеч южгунамже пийла ноен гынат, тидын нерген мутым нигунам луктын огыл. А тудыжо ватыжын ончыч каласыме шомакшым сайын шарна да ласка илыш деке тунемынат шуын.

Изи падыраш кушмо семын вашталтеш. Ынде тудым пукшыман да йўктыман веле огыл, тудын дене мутланашат күлеш. Вет тудат ынде изиш умылаш тўнгалын, изи айдеме улам, мыйымат ўрдыжеш ида кодо, мый денемат модса, воштылза, маншыла, аван шинчаш семален онча. Йыван ватынат кызыт сомылжо лынак ешаралтын: изи Ванюшыжо вашке талукат пелымат тема. Кынелмекше, ачаже тудым кидыш налеш, он пеленже чот ўндалеш. Йыван эргыжым йўрата. Тудын ончыкылыкшо нерген кызытак шона.

Тудо сай специалист гына огыл, тугак поро шўман, пашам йўратыше айдеме лийже манын, ала Йыван ден ватыжлан икте-весе кокласе кылымат вес семын пидман: вет ончыкыжымат Йыван вате чыла сомылым шке ышташ тўнгалеш гын, тыгай сўретым ужын, вес гана эргыжат лач ачаж гаяк лийын кертеш. Сандене айста кажныже шкенам Йыван ден ватыжын олмыш шындена да ўрдыж гыч ончалын, уто-сите койышна, шонымашна деч ойырлаш тыршена.

НИГӢЛАН ИДА ОЙЛО

Ик школышто вашлиймаш эрта. Мый шке пашам нерген каласкалем да шинчам дене йоча-влакын койыш-шоктышыштым, чурий-ыштым, ончалтышыштым эскерем.

Шентел партыште шып шинчыше рвезе ўмбак шинчам виктарышым да тудлан порын шыргыжалым. Тудат шыргыжалме чурийым ыштыш да вуйым кумык сакыш. Ончалтышыштыже шке вийлан ўшан йоммым, аптранымым шижын шуктышым. Каласкалем, шкеже рвезе ўмбак шинчам ом коранге да семынем шонем: «Молан тетла тудо шинчашкем ок ончо. Мо тудым тургыжландара, молан вес йоча семын туп-вачыжым туран ок кучо?..»

Вашлиймаш деч вара тиде рвезе дене сайынрак палыме лияш шонен пыштышым. Классыште коктын веле кодна. Ончыч рвезе мый денем мутланаш тореш лие, но вара семын кумылжо лывыргыш. Но чон почын мутланымашке эше шуын огынал. Мом тудо шона, мо чонжым тургыжландара? Моткоч палынем да умылынем. Рвезылан лишылрак лияш манын, йоча годсо жапем гыч шуко сўретым каласкалаш логале, школышто тунемме пагытышкат пўртылаш вереште. Рвезе мыйым колыштеш, кунамже нелын шўлалта. Теве илышыште лийше ик пример дене палдарышым. Тидыже — ача-ава логалтыме нерген. Кырыме нерген мут лекмеке, рвезе чытырналт колтыш, пуйто нине шомакем дене тудын илышыж нерген каласкалем. Мый ойлем, а рвезе утыр да утыр чеверга, шинчайыржат вўд погынаш тўнгале. Шижам, рвезым лач тиде тургыжландара. Мутем кошартен шуктымек, вик йодым:

— Саша, тыланетат логалеш мо?

Тудо пеш чот лўдын пелештыш: «Те тольык нигӢлан ида ойло, йӧра?»

Мый мутым пуышым. Тунам Саша шке ойгыж дене палдараш тўнгале:

— Мый школыш кайымеш кыралтын омыл ыле. Икымше классыш кугу кумыл дене кайышым, но ала-молан ту-

ныктышылан шым келше. Икымше кечынак мыйым йүштын ончаш тўнале, мом ом пале гын, уда отметкым шында, лўмдылеш ыле А мый школыш тыгай чот йывыртен толынам... Санденак, очыни, вараже тунеммат шуын огыл. А тудо пуйто тидым веле вучен, мыйым тўрлө семын игылташ тўнале: «Тыйын верет школышто огыл, тыгай окмакым туныктымат ок шу» да тулеч моло уда ой чонешем логалын. Семынем эре шоненам, молан мыйым тынар ок йўрате. Ала авам ден ачам тыглай пашазе улмылан, ала авам ден ачам южгунам аракам подылмыштлан кўра... Чынак, ачам, южгунам авамат, аракам подылыт, но мыйже титакан улам мо?! Конешне, вожылмем дене урокышто вашештен кертын омыл. Кызытат вашмутым пуаш шогалам гын, уло могырем ыра, йолемат чытыраш тўналеш. Но ындыже йўра, кугурак классыште тунемам да туныктышо-влакат ўмбакем вес семын ончат, порынак. Руш йылмым да литературым туныктышемлан тау. Тудо мыйым иканат лўмдылын огыл да мыйым умыла. Тудлан верчынак веле школышкыжат коштмо шуэш. А изирак классыште тунеммем годым ачам деч чотак логалын: «кокытаным» налмем еда туныктышо ачамлан вуйым шийын, а тудыжо мыйым колышташат шонен огыл да «туныктышо эре чын» манын, мыланемак веле логалтен... Йўра, кызыт тунарак ок логал. Икана мый тудлан так каласышым гын, шого, ачай, маньым, кушкын шуамат кўсынжым пуртем. Ачам тунам эсогыл ошем кайыш, тунар чот шыдешкен ыле, но авам кидше гыч кўзанўштым шупшын нале. Ынде пешыжак ок логал. Саша эше ик гана тиде шомакымак пелештышат, кугун шўлалтыш.

Шуко каласкалыш Саша. Пытаргышлан нелын шўлалтен колтыш: «Эх, школыштыжо чылан сай туныктышо лийышт ыле».

Мыят шоналтышым: «Чынак, чыла кугыен изиенгын шоннымжым, ойгыжым умыла гын, ала илышыштына тынар торжалыкшат огеш вашлиялт ыле».

СУЛЫК ЛИЕШ ГЫНАТ...

— Кеч сулык лийже, кеч мо, корнышто коштшыжла, иктаж вере вуйжым йомдарыже ыле манын гына шонем,— Зоя кока чон ойгыж дене оралгыше йўкым лукто.— Ынде нимогай чытышем кодын огыл.

Вара, утымат ойлен колтышым ала-мо маншыла, ўмбакем ончалят, кенета шыпланыш. Пачерыште тып-тымык лие. Кажныже семынна шонена. Но шу-

кат ыш эрте, шонго ўдырамашын көргыштыжө адакат өпке ден чаманыме кумыл вашлийыч, витне. Зоя кокан шинчаштыже шыде тул чўкталте, капшат чытырналтме гай лие:

— Мо тудлан ок сите, а?! Мо?! — мый дечем полышым йодшыла, ўмбакем туран ончале.— Ўмырем мучко тупем ом виктаре, ўмырем мучко тудын верч тыршем, а тудо?.. Ни таужо, ни можо. Ай, тыге чоным кочкын илышашыжым палем ыле гын, ажаж годымак шўйжө гыч тошкал кудалтем ыле...— пытаргыш шомакшым тынар чот нелын каласыш, могыремланат шыр-р чучын кодо. Нимом вашеш-ташат ёрынам.

— Ынде чонышкем огыл, вемышкемак витарен шуктен, ала-момат ойлен кышкет,— шке шочшыж нерген тыге каласен колтымыжлан ёкынен пелештыш вара.— Эх, юмыжат, икшывым онченат, кө пурым ужын гын?! Шинчен лектешат, ала изиш ушан пёртылеш шонышым... Петырымаште улмыж годым кок ий годым тылзе еда посылкым колтенам. Шоненам, кеч тушто аватын порылыкшым акле, аватым пагалаш тунем... Уке-е, теве кодшо тылзын кум кече годым нигуш лектын кертын омыл ыле, йолем тунар корштен. Шонышым, тудо мыйым чамана, кевыт гыч кочкыш продуктым налын толеш. Вучен шинче. Паша деч вара лөкен толешат, вик кроватиш шунгалтеш. А мый мом кочкам, тазалыкем могай — тудлан керек! Йёра, кеч мөнгыштө куکشо кинде ыле, тудым вўдеш нөртен кочкым...

Молан, молан тыгай шүмдымө? Вет изиж годым могай сай рвезе ыле. «Авай» да «авай» веле шокта ыле, эре пеленем шўрангышташ тыршен, а мыйже, мыйже тудын вуйжымат шыман ниялташ жапым муын омыл,— Зоя кока эртыше пагытыш пөртыльö. Тиде шарнымаш чоныштыжо лывырге, поро кумылым ылыжтыш. Шонгыенгын шинчаже вўдыжгыш, тўрвыжат лыбе-лыбе тарваныш. Векат, тиде поро шарнымаш кужунрак шуйныжо манын, тудо адакат шыпланыш.. Кынервуйжо дене үстембак энгертышат, иктураш ончаш тўнгале. Зоя кока ынде шинчажымат петырыш, кумалтше шинчаште «сулыкдымо» изи Толикышым ужнеже, дыр?

— Да-а, изиж годым пеш тыматле ыле. Вараже молан вашталте, ала? Можыч, ачаже кудалтен кайымылан көра?— шканже шке йодышым пуыш ўдырамаш.— Конешне, лач тудлан верч. Яжар, мемнам коден кайыш вет! — ынде уло шыдыжым эргын ачаже ўмбақ кусарыш. — Мемнам коден кайымыж дене пиалан лиям шоныш чай? Пуйто тудын деч посна илен огына керт. Теве кызытат илена, эргымланат оксам эре ситаренам. Оксам сайын кучылтынам, чаманен омыл. Эргымым айдемыш лукташ тыршенам. Только вот айдемыже гына лийын ыш шу.— Зоя кока уэш эргыжым шудалаш тўнгале.— Ачаж гаяк аракаголик лийын. Такшым көм поктышаш, олмапу деч олмаже садақ öрдыжкө ок воч тудо. Ачаже, мо пырля иленна, эре йўэш ыле,— ынде мыланем умылтара.— Такшым уда огыл ыле, кид-йолжо шөртнью, чылалан толеш. Лач логаржым гына кучен ыш мошто. Вара, шкеж гаяк пелтортам вашлийын, почешыже лектын кайыш...

Теве Толикемат ынде ачажым покта, коеш. Покта веле огыл, ачаж гаяк лийын. Теве кодшо получкыжым кидыш-кем кучыктыш. Мыняре пуыш, тунарак мөнгеш йодын нале. А кочкаш, чияш налме нерген ок шоналте. Лач лөкышашым пала. Кө тудым пукша, йўкта? Мый. Мыйжат ораде улам шол, ондақ пашаш кайыдем годым тудлан эре оксам кодем ыле. Кечывалым столовыйышто кочшо шоненам. Пеш сайын «кочкын». Шкеж гаяк, можыч, кугурак рвезе-влак дене пырля тек кевытыш куржталын. Тунам вет изи улмым ончен огытыл, кө шонен, тудо аракам налын кертын: чы-

лалан ужаленыт. А мыйже, тыге ыштылдым кушеч паленам. Эре окса верчак веле тыршенам, эре окса ситен огыл: кок смена денат, кок вереат пашам ышташ куржталынам. Йўдым гына мўнгў пўртылам ыле. А Толикем уже кроватъыште, калач гай кадырген возын, мала ыле. Малыше эргым помыжалташ огыл манын, тулымат ом чўктў, парнявуя кровать деке лишемамат, малаш пурен возам ыле. Эрдене, тудын кынелмыж деч ончыч, ўстембак оксам пыштен кодемат, пашаш лектын куржам.

— Уке, эргымым уремак локтылын, моло огыл,— Зоя кока ынде уремым титаклаш пиже.— Уремыштыжат тўрлў ен пернылеш вет. А мыйын Толикем пушкыдо кумылан. Рвезе-влак тек тудым ондалкаленыт, тек шупшкеденыт. Шкеныштын оксашт лийын огылат, тек эргымым кўрыныт, санденак, очыни, шке кампанийышкышт ушеныт,— Зоя кока шыдынрак пелештыш. Вара, пыртак шонкален шинчышат, вес шонымашке толын лекте:

— Можыч, уремат титакан огыл? Ала шкежат титакан улам. Кў пала, эре оксам ышташ шонымем дене эргымым ала шкеак йонгылыш корныш шўкалынам, шкеак тудлан шўгарым кўнчем. Теве кызытат яра ом шинче,— пўкеныште кийыше мундырам ончыкта.— Пижым, носким пидам. Изиш гынат, окса. Тудын верчак тыршем вет. Южгунамже тыгеат шонем: «Эх, оксажат ынже лий, лучо. эргым молын гай шотан лийже ыле. Ох-хо-хо. Мом ыштем гын, тудым тўрлў семын вурсем, ятлем гынат, садак чаманем вет: шке вўр шкендынак. Мый шкеже вурсем гынат, чонемлан неле огыл, а вес ен деч тудын нерген уда шомакым колам гын, шўмышкем кўзым кералме дене иктак,— пытартыш шомакшым нелын пелештышат, Зоя кока верже гыч тарваныш.

УМЫЛЕНА МО ЙОЧАНАМ?

Адакат у тунемме ий тўнгале. Кенез жапыште икшырымн кайыше илышна уэш тургыжланымаш, азапланымаш дене варналте. Ме кажне кечын йочанам школ гыч толмымжым вургыжшо шўм дене вучена: чылажымат умылынена, палаш тыршена. Икшывыланна польш кўлеш гын, воктекше лишемына. Илышыште тыгак лийман. Эргына але ўдырна мыланна эн шерге, эн лишыл. Чонна дене ме нуным моткоч пиаланым ыштынена, тазам, мут колыштшым ужнена. Южгунамже шке тыршымашна дене тўргочат колтена, йочан кумылжым уждеак кодына.

Шоналтыза тебе, икшывына ончыкыжым пагалыме ен лийже манын, ме тудым эреак туныктена огыл мо? Туныктена тўрлў семын, вурсен, кычкырлен, перен... Но поро кумыл, поро шомак, шинчаончалтыш нерген мондена.

Конешне, икшывым ончен-кушташ куштылго огыл. Шонымына семын ок лий гын, эшеат чот неле. А ме чылажымат шонымына семын ыштынена, йочан кумылжым шотышкат огына нал. Тыге ыштыме дене тудым шкенан деч йўкшыктарена, йочан чоныштыжо порылык корным петырена. Сайынарак шоналташ гын, кажне йоча (йоча веле мо, кугыенат) шке кўргў тўняж дене ила. Кушмо семын тиде тўня шарла, кумданеш, пойдаралтеш. А ме, кугыен-влак, тиде тўняже поро да тыматле лийже манын тыршышаш улына. Сандене шке койышнамаст, йочанан кумылжым ончен, аклышаш улына.

Торжалык шотышто. Тудыжо ынде ещ ўмбалнат озалана.

Шуко ача-ава шочшышт ўмбақ эсогыл кидым нўлталыт. Теве ик ешыште ужомо сўрет дене палдарем.

Ача паша гыч толын пурышат, кидым мушмек, ўстел коклаш верланыш. Пелашыже тудлан шўрым волтыш, киндым шульо. Ача кинде курикам кидыш налят, залыште улшо ўдыржым кычкырале: «Зина, мый тыланет мыняр гана ойленам, шем киндым тетла ит нал! Адакат шем кинде! Тыйын ушет уло, але уке!» «Кевытыште ошыжо уке ыле,» — ўдыржў лўдынрак пелештыш. «Уке гын, весышке кычал кай ыле. Вес ганат шем киндым кондет гын, чыла шке кочкат!» — ача шке мутшым кошартыш. А мый ўдырым чаманенрак ончалым. Тудыжын тўсшат ошемын, тынар чот тургыжлана. Шоналтышым: пагала мо тиде ўдыр шке ачажым? Умыла мо ача шке йонгылышыжым? Тыге кычкырыме дене ала шкена вийнам ончыктынена? Ала-ала? Икшывына эреак поро, ныжылге кумылан лийже манын, мыланнат икшывын кўргў тўняж дене пырля кушман огыл мо? Тунам веле шочшына мемнан деке лишыл лиеш, куанже але ойгыж дене ача-ава деке толеш. Уке гын, вес гана, шке шочшынам шке вурсаш тўналына, а шочшына мемнам.

Теве пырля пашам ыштыше ик ўдырамашын каласкалымыже:

— Мыйын авам деке нимогай поро кумыл, ныжылгылык шижмаш уке. Молан шонет? Изием годым мыйым ни-моеш ужын огыл. Школышто тунеммем годым поснак чот логалын. Ом пале, авам молан тынар торжа лийын. Кызытат шарнем: икана «кумытаным» налынам ыле. Ну чот логале вет тунам. Авам ўпем гыч кученат, вурсен-вурсен шупшкедылын. Мый эртак авам деч лўдынам. Тидлан кўрак школышто сайын тунемаш тыршенам, эсогыл «нылытаным» налынам гынат, чот ойгыренам.

Кызытат, йоча пагытем шарналтемат, чонемлан шу-уй чучеш. Могай пагалымаш, йўратымаш нерген ойлаш лиеш. Авам мыйым йўршеш шотлен огыл, чылажымат шонымыж семын ыштыктен.

Могай кочо мут, мыняр неле шоныш. Илен-толын шочшына мемнан деке йўштў шўман ынже лий манын, мом ыштыман? Шонымаштем, икшывына поро, шыма кумылан лийже манын, чылажымат шонен-вискален ышташ кўлеш, ниможымат тўргоч колташ ок кўл.

Теве туныктымo шотыштак. Туныкташ лиеш лач ныжылгылык, поро кумыл дене, а кычкырен, вурсен огыл. Но... Чылаж годым мыланна чытымашна, умылымашна сита мо? Туныктена, а шкеже шке йонылышнам огына уж, йочам гына титаклаш тыршена. Эше ик сүрет дене палдарем.

Ола уремыште моторын гына чийыше ўдырамаш коккум ияш йочам кидше гыч кученат, корно дене ошкылеш. Изи курчак гай ўдыр почешыже пеш куржеш. Йўр эртен веле, сандене лакылаште вўд шинча. Авам поктен шуаш манын, куржшо ньогат лакысе вўдышкō чоп! гына тошкал шындыш. Тунамак вўд шыжалте, аван мотор платыжым лавыртыш. Самырык ўдырамаш лап лият, ўдырым пушкыдо верже гыч перен-перен колтыш:

– Сōснаиге, коранг эрташ ок лий мо?

– Икшывым вурсымеш, шкендым титакле, – пелештыде шым чыте. – Ужат вет, тый ик ошкылым ыштет гын, ўдырет кум ошкылым ышта, тугеже лаке гочат тудо вончен ок сене, сандене тый тиде лакым коранг эртышаш ылыыч.

Самырык ава шоналтен, очыни: «Ўдырем лупшал пуэм гын, вес гана вуйыш пышта, ушанрак лиеш...»

Командировкыш кудалшемла, автобусышто воктенем шинчыше ўдырамаш шке азапше дене палдарыш.

– Мый эргым дене мом ышташат ом пале, – мане тудо. – Такше тудо поро кумылан, сурт сомылкам ышташ, шўжарже дене модаш пеш кумылзак. А школ, урок нерген ойлет гын, вик вуйым сака. Мыняр гана тўем: шич урокетым ыште! Уке, воктечше коранг веле шуктем, тудо ўстел кокла гыч лектешат, иктаж модыш дене модашат тўнгалеш.. Мыйын уло кōргем шолаш пура. Такше умылем: тудлан полшаш кўлеш, но ала-молан мōнгешла ыштем: воктекше шинчын умылтарыме олмеш, вурсем гына. Палем, вурсен-вурсен, сайышкак от шу. Адакше тудо вурсымемлан тунем шуын ала-мо? Ойлен веле чарнем, садак шкенжынымак ышта. Уроком ыштыме олмеш, шўжаржылан книгаг лудеш але иктаж-мом ненчен шинчылтеш.

Шуко каласкалыш самырык ўдырамаш. Шижалтеш, тудо йонгылышыжым умыла, но кōргō вий ден уш-акыл нигузе ик корныш шогал огыт керг. Сандене тыге вашештышым:

– Эргычым пиаланым ужнет гын, шкендым кидыш налшак тōчō да поро кумылетым шочшетлан пōлеклашак

тырше. Вет тудо — тыйын вур падырашет. Тунжө — эргычын чоныштыжо поро тул йула. Шке чытамсыр койышет дене тиде тулым йортен кертат. А тудо, шочынак тыгай: шкетын урокым ыштен ок керт, воктеныже ко-гынат лийшаш. Тугеже, шке шочшына деке молан лишылрак да порырак лийман огыл?

ПЕНГЫДЕ, УШАНЛЕ ДА ЛИШЫЛ

Ача-ава ден йоча кокласе кыл. Могай тудо лийшаш? Кажнылан раш: пенгыде, ушанле да лишыл. Ме тыге шонена. Шонена веле огыл, лач тыгай лиеш манын ушанена. А тиде кылже эреак пенгыде да ушанле мо? Можыч, тудо шүртö мучаште гына кеча? Кушкын шушо йоча ден шонгемше ача-ава коклаште гын, поснак. Вет ынде эргына але удырна йолумбак пенгыдын шогалын, мемнан польш деч поснат илен кертеш. Ындыже тудо мемнам огеш умыло гын, шүртö мучаште кечыше кылат күрлын кертеш.

Молан, мо верч южгунам шочшына мемнан деч йукша? Уке, тудо мемнан огеш вурсо, умбакынат огеш кычкырле, полша. Но ме коваштына, шум-чонна дене шижына: шочшына мемнан деч йукшен.

Йошкар-Олаште илыше ик палыме ача-авам кызыт лач тиде йодыш тургыжландара. Нуно коктын ик удырым ончен куштеныт, тудын ончыкылыкшо верч тыршеныт. Манмыла, ынде удыр айдемыш лектын. Люда (тыге лумдат удырыштым) кызыт уста пашаен, тудын посна пачерже уло. Палымам-влак кугу ийготан улыт. Мутат уке, польш деч посна илаш нунылан неле. Люда нунылан ок полшо манаш йылме ок савырне. Но шонго-влакше весым — айдемын корго порылыкшым — шум шокшым шижнешт.

Лач тидеже нунын коклаште огеш шижалт. Молан тыге? Люда гын шкеже тыге умылтара:

— Мый кызытат шке авам дене чон почын мутланен ок керт. Изи улмем годым авам дене йыгыре шинчын, нигунам мутланен огынал. Турло йодышемлан авам эре ик семын вашештен: «Эше изи улат, кушкын шуатат, шке пален налат». Ешыштына мыйын оем нигунам колыштын огытыл. Сандене иктагаш йолташ удырем-влаклан эре кораненам. Иктаж-кудыж дек мийымам еда чонем дене каненам. Тушто нигунам мыйым «изи улат, тылат палаш онгай

огыл. Нер йымалнет ночно кошкен огыл, чыла палаш тыршет» манын, игылтын огытыл. Мыйым колыштыныт, умыленыт, садлан шонымемым лүдде каласен кертынам. Йонгылыш лийынам гынат, воштылын огытыл.

Ўдыръенгын кушмыж семын мыняр йодыш лектеш. Конешне, рвезынат тыгак. Но ўдырын утларак шуко. Кап-кыл ойыртем дене гын, поснак... Мо нерген ойлымем, очыни, умыледа. Авам гын тидын нерген йўкымат луктын огыл. Аптранен ала күлешлан шотлен огыл. Теве кызытат ўдыръенгын проблемыж нерген йўкын ойлаш, чынжым гын, шке лўмжө дене тура каласаш аптранена...

Авам мыйым сайын туныкташ тыршен. Санденак, очыни, начар отметкым налынам гын, чот вурсен. Уке, мый авам ом титакле. Тидым ом умыло: тудо молан тынар торжа лийын? Умбакем эртак кычкырлен, кид денат шуын.

Теве икана, тудын деч йодде, уремыш лектынам ыле. Ох, тунам чот логале вет... Кызытат, шоналтемат, вуйыштем тудын мушкындыжым шижам. Шоненам, ўпем вожге кўрышт луктеш... Конешне, кызыт нуно шонгемыныт. Вет мыланемат нылле ий эртен. Унарыштат уке, полшыде ок лий. Полшем, но ача-авам дек лишыл, шочшо кумыл уке. Чон ўжмө почеш огыл, а ача-ава улмыштлан кōра полшем. Кеч-мо гынат, нуно мыйым ош тўняш шочыктеныт. Чынжым каласаш гын, шке долгем шуктем.

Тыге ойла Люда. Шоналтет да өрат. Чынак, илыш моткоч шуко йыжыган. Лач ик могырым гына ончаш ок лий. Кō мемнам йонгылыш деч утара, кō мыланна чын корным ончыкта? Лач илыш шкежак веле. Илыш гына мемнам илаш туныкта. Лач айдеме шкеже гына тидлан кумылан лийже, шўм-чоным пойдарыме, кузе да могай лийшашым вес енгын илышыжым танастарен моштыжо, шке илыш гыч сайыжым гына ойырен кертше. Санденак, очыни, Люда деч йодде шым чыте:

— Ачат-ават ден кызыт чон почын мутланаш гын? Ончычсо койышышт нергенат ала умылат ыле. Можыч, кызыт чылажымат вес шинча дене ончалыт да вес семын аклаш тўнгалыт ыле?

— Ой, пеш чот вараш кодмо,— келгын шўлалтыш тудо.— Мыйын кызыт нимогай өпке кумыл уке...

Опке кумыл... Людан шўмыштыжо тудо чынак уке мо? Ўшаныме шуэш.

АВАЙ МЫЙЫМ ОК ЙӨРАТЕ

Порылык. Кызыт тидын нерген ойлаш пеш неле. Куш от ончал, чыла вере торжалык озалана: уремыште, паша верыште, киноэкраныште... Икте-весым шўктарымаш, пагалыдымаш илышышкына шыненак пурат. Тидлан амалым илыш пуйто шкежак луктеш: пашаче калык икмыняр тылзе дене пычырик пашадарым налын ок керт, олалаште, яллаште пашавер деч посна кодмо лўдыкшө кажнын шўмжым нулта. Тыгай пуламыр жапыште, мутат уке, айдемын шўм-чон поянлыкше нерген ойлаш моткоч неле. Но кызыт тидын нерген огына ойло гын, ончыкыжо мыланна эшеат неле лиеш. Арам огыл ойлат вет: кынервуй тыштак да пурлаш ок лий. Мыйын шонымаште, илыш кечмогай неле гынат, айдеме шке тўсшым йомдарышаш огыл. Поро кумыл, икте-весылан кеч-кунамат полшаш кўлмө кумыл деч посна айдеме тукум илен да виянгынат ок керт. А тиде кумылжым эн ончычак ешыште вияндаш, тапташ кўлеш.

Кажне ача-ава шке шочшыжым пиаланым уjneже. Но шукинжо, очыни, тыге шонат: теве эргымлан але ўдыремлан мотор костюмым але йолчиемым налын пуэмат, тудо вожыл кошташ ок тўнал, пиалан лиеш. А кумылжо могай кодеш, шоналтена мо? Уке, мый кызыт лач порылык нерген гына мутем шуйынем. Умылынем да мый денем пырля тендамат шонаш таратынем: куш йомын порылык? Кө титакан? Конешне, адакат обществом титаклаш тўнгалына. Южо ег деч тыге ойлымым колаш лиеш: «Ме ешыште икте-весе дене йөршеш огына вурседал, туге-гынат эргына (але ўдырна) шкеж нерген веле шона. Тиде чылажат телевизор титакан» да тулеч моло амалым кычалыт. А ынде айста келгынрак шоналтена. Ме шке шочшынам палена мо? Мом тудо шона, кўргыштыжө мо ышталтеш, чылаж годым тудо мыланна каласа мо? Огеш каласе гын, ме шкеак титакан огынал мо? Шоналтыза теве: эрдене йоча мален веле кы-нелеш, ме тудым шыматен вўчкалтыме олмеш, вигак кычкыраш тўнгалына: «Чий писынрак, пашаш вашкем!» Але кухнышто кочкышым шолтена лийже, а ньогана книгам кученат, мемнан деке шке йодышыж дене толеш. Ме туд-

лан эргым але ўдырем, кызыт ом ярсе, вара пырля ончена, кызытеш мылам полшо, манме олмеш, тудым шўрдыл колтена: «Коран тышеч, мешаен ит кошт...» Южо ава, можыч, шке икшывыжым пеленже шогалта, но садак вашкымыжлан кўра, шочшыжлан тидым але тудым кузе ышташ кўлмў нерген ласкан огеш умылтаре, торжан пелешта: «Ай, тўншў кид дене ыштен шогыметым ончымеш, шке писын ыштен налам». Конешне, икшывына ўпкелалтеш, чоныштыжо пыртак шыде кумылат шочеш, очыни. Адакше шке вийлан ўшаныдыме кумыл лектеш. Вес гана йодат гынат, тудо огеш ыште. Уке, ўрканымылан кўра огыл. Йоча лўдеш. Йонгылыш ыштен кудалтем гын, авам адакат вурсаш тўнгалеш шона. Тыге йоча кумыл кодеш, порылык шўлыш шагалемеш.

Ик палыме ўдырамаш тыге каласкалыш:

— Мыйын кум йочам уло. Очыни, кажне ешыште тыге: изи ньога уло гын, кугуракыштым тунарак от шымате, поро мутат тудлан шагалак логалеш. Мый денемат тыгак ыле. Мый эре изи ўдырем веле шыматенам, а кугуракшылан южгунам торжанат кычкырал колтенам. Икана тудо школыш каяш ямдылалтын ыле. Мый дечем ала-мом йодо. Мыйже ласкан гына вашештыме олмеш, торжан руал шындышымат, ўмбакше тура ончал шындышым. Мо шонеда, тудын чурийже пўтынек йошкар тамга дене леведалтын. Чонемлан йолт! чучын колтыш. Шоналтышым: умбакыжат тыге тўнгалам гын, ўдырем мый дечем йўршеш йўкшас. Верем гыч тўрштен кынельымат, воктекше миен, чот гына ўндак шындышым, туран йодым:

— Ўдырем, тый кызыт «авай мыйым ок йўрате» манын шонет, вет? Уке, тыге ит шоно. Мый тыйым йўратем...

Ўмбакыже ойлен шым шукто, ўдырем пудешт кайшыла, нюслен-нюслен шорташ тўнгале. Мый нимом ышташ ўрынам. Тугак тудым ўндалынам да шып шогем. А шкеже шонем: «Ораде, могай мый ораде улам. Чынак, тудо, авам ок йўрате, ман шонас».

Йўра, палымом шке йонгылышыжым жапыштыже умылен. А чылан йонгылышнам ужына? Вет изи йоча сай ден осалжымат пеш писын кўргышкыжў шындыра. Кугыенг, ачава огыл гын, кў тудлан сай ден осалым ойыраш тунукта?

Ончалза тебе изи падырашдам. Тудын шинчаштыже мыняр порылык, мыняр ўшан! Йоча мемнан дечат порылыкым, умылымашым вуча. Тугеже тыгак вашештышани огынал мо?

Тебе автобусышто тыгай мутланымашым кольым. Изи рвезе шонго коваж деч йодеш:

— Ковай, а тыйын ачат кушто?

— Эх, колой, мыйын ачам шукертак колен,— вашештыш шонгыен.

— Ача деч посна илаш неле,— рвезе кугыенла пелештыш.— Йбра, ковай, тый ит ойгыро. Кушкын шуамат, мый тыйын ачат лиям.

Конешне, тыге ойлымым колмек, шукынжо воштыл колтат. Шоналгаш гын, нине ойлаште мыняр порылык, мыняр шижмаш! Тиде порылыкым торжа койышна дене йомдараш гына огыл ыле.

Ты нергенак огыл мо ойла тиде сўрет. Остановкышто рвезе-влак икте-весым сумка дене пеш чот лупшкедат. Тыгодым нунын койышыштым ужат ыле гын! Нуно кажне движенийым американ боевикысе семын ышташ тўчат. Лупшкедылмышт годым, эсогыл, киносо семынак кычкырал колтат. Тебе ик рвезыжлан чотак перныш, витне. Тудо шортын колтыш. Перыше йочат тудын деч йодеш: «Мо, коршта, моли?»

Да, неле порылык нерген ойлаш, эшеат неле поро айдемым кушташ. Тебе нине йоча-влакат боевикым ончен, шонат, очыни: айдемым кеч-кузе лупшо, чумо — нимат ок лий, ниможат ок коршто. Киношто икте-весыштым кузе гына огыт мушкындыл, кузе гына огыт чумедыл — кыралтше ен садак илыше кодеш. Илыше веле мо? Эсогыл эше виянрак лиеш... Да, неле порылыкым аралаш. Но шкенан ончыкылыкна мемнам ынже тургыжландаре, шонгеммекна йўштў шўман пырдыжыш миен тўкнаш огыл манын, мыланна садак тыршыман. Тыршыман чот, нойыде. Тыршыман ешыштат.

НЕЛЕ ЙОЧА?.. АЛА НЕЛЕ КУГЫЕН?..

Неле йоча. Чынжымак тудо неле мо? Можыч, мөйгешла, неле ача-ава, неле кугыен манаш утларак келшен толеш? Тидым да икмынар моло йодышым рашемдаш манын, ме Йошкар-Оласе 22-шо номеран ясле-садын воспитательницыже Н. И. Халтурина дене вашлийын мутланышна. Палемдыман, Наталья Ивановна 30 ий утла йоча-влак дене пашам ышта, тынар жапак ача-ава ден йоча кокласе кылым, нунын койышыштым, илыш ойыртемыштым шымла, эскера... Сандене неле йоча нерген ой лекмеке, тудо вик каласыш:

— Неле йоча лийшаш огыл. Тиде ме, кугыен-влак, нуным тыгайыш шуктена. Мемнан торжа, еным умылаш тунем шудымо койышна, опкынлыкна, икманащ, илышыште улшо чыла ситыдымашна нунын шинча ончылнышт эрта, шүмешышт кўэмалт шинчеш.

— *Тугеже, неле кугыен-влак манына гын, йойылыш огына лий?*

— Шонымаштем, уке. Неле кугыен, неле ача-ава. Сайынрак шоналтыза теве. Йоча илышын первый урокшым кушто налеш — ешыште. Шочын вочшо нөргө падыраш көн йүкшым эн ончыч колеш? Аваным. Лач аван лыжга муро семже тудым ныжылгын вүчка, веселан шыргыжал колтымыжо чоным ырыкга. Поро кумыллан йочат порын вашешта, шепкаште кийымыж годымак веселан юарла, икманащ, йоча тунамак порылыклан тунемеш, лач тунамак изи чоныштыжо поро кумыл шочеш.

— *Тугеже, неле тўшкаш логалмын ик амалже — тиде порылык йоммаш. Тиде кумылжо ача-аван йўштö кумыллан улмыштлан, йочам умылен моштыдымыштлан көра йомеш, очыни? Тыгай тўшкашкыже эн ончычак йўшö ача-авам пуртыман?*

— Тыгеат манаш лиеш. Эше вес тўшкат уло вет. Теве Альбертым налаш. Группысо йоча-влак тудым огыт йöрате, модашат пырля огыт нал. Молан шонеда, тудо моктанаш

йората, моткоч чот кугешныше кумылан. Тыште, очыни, адакат ача-аван титакышт. Тиде еш йӱшӧ огыл, йочалан чияшат, модашат, икманаш, мом йодеш — тудым налын пуат. Оксалан чӱдын огыт иле. Ешыште ик йоча гына. Коваже уло. Кум кугыен тудым туге моктеныт, туге шыматеныт... Альберт кызытат шкевуя нимогай сомылым ыштен огеш сене. Вет тудлан вашке школыш кайыман. Шонымаштем, рвезылан школышто моткоч неле лиеш. Тыгаяк койышан кодеш гын, ончыкыжым тудлан йолташ-влак дене икойыш шуаш, йолташым муаш йӧсӧ лиеш. Сандене, йочам туныктымо дене пырля ача-авамат воспитатлаш кӱлеш. А ача-ава могай воспитанийым налыт, вара тугайымак шке йочаштлан пуат.

— *Тугеже, ик йонгылыш весым шочыкта?*

— Путырак чын. Теве Владик уда рвезе огыл. Тудо сӱретлаш йӧрата, йоча-влак денат писын ойым муэш. Но тыгодымак тудо рвезе-влак коклаште шкенжым кучен огеш мошто, чӱкыдын вурседалеш. Рвезе ешыште йонгылыш воспитанийым налын. А тидланже тудым нигӧлан туныкташ. Ача-ава шкештат огыт пале: эргышт чын койышым коеш але уке. Ачажлан ик гана веле огыл шижтарыме, но тудо лач кидым гына лупшалеш: «Мыят тыгаяк лийынам». Аваже гын ача дечат шагал воспитатлалтын. Тудо йоча-влак ончылнак шкенжын йонгылыш шонымашыжым пентгыдемден каласен кертеш, йылмыжым огеш эскере. Тиде еш дене келгынак палыме лиймеке, рашеме: Ёдырамаш 16 ияшыж годымак Владикым ыштен. Ава йӱшӧ ешыште кушкын. Ачаже — йоча пӧртыштӧ. Тышеч лектеш: коктынат жапыштыже кӱлеш воспитанийым налын огытыл да кызыт йочаланат тидым пуэн огыт сене. Эше тидымат каласынем, йочам шочын вочмекше але, калык манмыла, олымбаллан тореш кийымыж годым от туныкто гын, кутышын кийымыж годым ушым от пурто.

— *Калыкмутым ушештарышна гын, тыгай калыкмутат уло вет: «Чызе шӧр дене ушым налын огыл гын, ынде мом ойлаш». Йочам воспитатлымаште тӱн верым кӧ налшаш, ача але ава? Те кузе шонеда?*

— Мыйын шонымаштем, сапкандра ачан кидыште лийшаш. Ача шке койышыжо, примерже гоч йочам туныктышаш. Йоча-влак ача дечак тунемшаш улыт, кузе авам, ӱды-

рамашым, аклыман. Пөръенын койыш-шоктышыжат ұдырамашын деч ойыртегалтеш, йоча дечат пенгыдынрак йодын мошта. Тидыже илышлан моткоч кўлеш. Ава йочам южунам чамана, тидлан кōрак шке кўштымыжымак чарен, шōрен кертеш.. Мый тидым каласынем, мутлан, йоча шкевуя чияш, иктаж-могай сомылым ышташ тўналмыж годым нелылыкым шижеш гын, ава шочшыжо олмеш шке ышта, а ача ты шотышто пенгыдын шога. Тудо тўналме пашам мучаш марте шуктыде ок чакне.

— *Ўдырбейлан гын, ава лишылрак, очыни?*

— Конешне, ава шке шочшыжо-влакым суртсомыллан, сылнылыкым умылаш, тўрлō кочкышым ышташ туныктышаш. Адакше сай ешыште йоча-влак шкеак ужыт: ача ава дене кузе мутлана, тудлан кузе полша, да мōнгешла, ава ача деке кузе относитлалтеш.

— *Йочам ончен куштымаште кызыт мо ок сите?*

— Жап да шинчымаш. Мыланна пеш шагал педагогический шинчымашым пуат. Ни школышто, ни вузышто еш дене илаш огыт туныкто. Йōра, пытартыш жапыште мыняр-гынат ты шотышто ошкыл уло, школлаште посна предметым пуртымо. Литературат шагал. Ме шкенам пойдарыме нерген шагал тыршена, ўмбал тўснам огыл, а кōргō чоннам пойдарыме нерген ойлем. Сургнам пойдарена, а айдеме чоным пойдараш огына тырше. Кызыт теве мо шижалтеш: айдеме турлō арвер дене пачержым сōрастара, телевизорым, коверым, машинам налаш ванген куржталеш. Конешне чыла тиде ок кўл ом ман. Кўлеш. Но вет лач тиде поянлыкым кычалмылан кōра самырык тукумым воспитатлыме нерген монда. Икманаш, илышыштына шуко проблеме вашлиялтеш. Чыла тидым корандена гын, неле йоча нергенат ойлаш огына тўнал ыле.

ЎСКЫРТ ЙОЧА

Ола урем дене ава ден эргыже ошкылыт. Теве ик киоско деке лишемыч да йоча аван кидшым шупшыльо: «Авай, мылам шоколадым налын пу!» Ава шочшыжо могырыш савырныш: «Эргым, кызытеш чыталте, окса уке». Ты шомаклан ньога иралте, аважым чумалын колтыш. Ёдырамаш тыш-туш ёрмалген, вожылын ончале. Ши-

жалтеш, эрге первый гана огыл тыге койышлана. Рвезе аважым уэш киоск могырыш шупшыльо да тудыжо, йўк лукде, почешыже ошкыльо.

— Шоколадым от нал гын, верем гычат ом тарване,— рвезе пенгыдын пелештыш.

Ава келгын шўлалтыш, но окса калтам лукташ ок вашке

— Нал, манам,— чыштыра полмезе, аважым ёрдыжшў гыч тўкалтен-тўкалтен колта.

— Ик шоколадымат налын пуэн от керт мо? Ужат, эргыч кузе сёрвала,— рвезым «чаманен», илалше ёдырамаш пелештыш.

— Можыч, тудын оксаже уке,— весе самырык авам арален нале.

— Икшыве йодеш гын, уло-укем от ончо,— «чаманышет» ок чакне.

Ёдырамаш мом ышташат ок пале, а эрге полышым шиже да эшеат каньысырланаш тўнгале: «Нал манам, нал!» Аван чытыш пытыш, витне. Тудо ньогам перен-перен колтыш. Икшывылан тидак веле кўлын. Тунамак асфальгыш пурен возо. Уке, ыш шунгалт, лач эплын пурен возо да чумедылаш, пёрдалаш тўнгале: «Шоколадым кочмем шуэш, шоколадым нал!» Эрген кайыше-влак тудым коран эртат, а южышт ава могырыш келесырын ончалыт:

— Ну и ава-а! Икшывым тыге орландараш кўлеш вет! Ава отыл, кў чонан айдеме улат!

Ик кугыенгат авам ыш чамане, пыдал ыш нал. Йочамат

нигö шүрдөн ыш каласе: «Кынел, тыге койышланаш сай огыл!»

Ава тарай гай йошкаргыш, сумкажым писын почо, окса калта гыч лу тенгеашым лукто да ужалышылан шуялтыш. Аван кидыште шоколадым ужмек, рвезе тунамак тёрштен кынеле, чоян шыргыжалын, тудын воктеке лишеме.

Тиде сүрет мыйым моткоч öрыктарыш да семьнем шоналтышым: «Молан тыге? Шкем гына йöратыме койышын амалже кушто?» Ты йодышым рашемдаш манын, психолог дене вашлийын мутланышна.

— Эн ончычак, конешне, ача-аван титакышт нерген ойлыман, — мане тудо. — Икшывын йодмыжым эреак шукташ тöчымыштлан көра, йочаштым тўшкаште, уремыште шкем кузе кучаш күлмö нерген туныктен огытыл. Сандене икшывын «лöдышкыжö» логалыныт. Йочам йöратем манын, мом шона, тудым ышташ пуыман огыл. Уда ден сайымат ойыраш туныкташ күлеш. Сай койыш изинек тапталтшаш. Адакше, изи икшыве ача-авалан нигунам күштен каласышаш огыл, тудо кугыен деч йодшаш веле.

Кызыт калык гүрлын ила. Икте пеш поян, весе — нужна. Окса калтат кеч-могай күжгö лийже, йочан йодмыжым чылаж годымак шукташ вашкыман огыл. Тидыжым чыла ен палышаш. Поянын илыше веле огыл, нужнан илыше-влакат южгунамже шке икшывыштын чыла йодмыжым шукташ тыршат.

Нуно тыге шонат, очыни: ме нужнан илена гын, кеч йочанаже мом шона, тудым налже, мемнан семын йöсым ынже шиж... Тиде моткоч йонгылыш шонымаш. Кушкын шумек, ача-авам жаплыдыме, шкем гына йöратыше-влак изишт годым «уке», «ок лий» манме шомакым палыдыме кокла гыч лектыт.

ПҰРЫМАШАК МО ВАРА?

Молан дыр, ик ең ұмыржө мучко ойго почеш ойгыш логалеш, а весе ава помышышто илыме гай ила. Тыгай нергенже «тудо тувыран шочын» маныт.

Илышыште тувыран шочшыжо шагалрак вашлиялтеш. Ала Юмыжо тыге пүрен, ала айдеме шкежак титакан. Такше калыкыште тыге ойлат: «Юмо шочшаш азан сангашкыже мо лий-

шашым ончылгоч возен кода. Тидыже — пұрымаш».

Тугеже, илышыште мо ышталтеш, чылажат Юмын кидыште? Айдеме шке пұрымашыжым вашталтен огеш сенге мо? Ик ұдырамашын каласкалымыже шарналтеш.

— Мый ончыклык пелашем дене омышто палыме лийынам, — манеш тудо. — Тудлан марлан лектам манын, шоненат омыл. Молан манаш гын, мыйын вес рвезем лийын. Ме икте-весеынам тунар чот йӧратенна, нигунамат огына ойырло манын шоненам. Сӱан нергенат мут лектын. Но икмыняр жап гыч тудо кенета ала-куш йомо. Ончыч кажне арнян олаш кудалыштеш ыле (мый тунам институтышто тунемынам), а вара кок тылзат эртыш — тудо уке. Нимолан ӧрынам. Амалым пален налаш манын, тудын илыме ялыш кудалнемат ыле, но вожылшо ұдыр кумылем чарыш. Тыге тудым вучаш веле кодо. Тунемме годым жап писын эрта. Шижынат шым шукто, шошо тольо. Госэкзаменым сдатлышым, кумылем нӧлталте. Но куан ден ойго пырля коштыт манме семын, ик кечын вуем гыч пуйто ӱш дене перен пуышт. Йолгаш ӱдырем ойла:

— Зина, палет, Алексеет ӱдырым налын.

— Кузе тыге? — ӧрмем дене кроватьыш пуренак шинчим. Тыге чот келшыме ӱмбач мыйым кудалта манын, нигунамат шоналтен омыл. Но... Качемян ача-аваже эргыштан вес ӱдырым муыныт да йӱкташ миеныт улмаш. Тыге тошто марий йӱла почеш шешкым конденыт. А Алексей ача-аван мутшым колыштшо рвезе ыле. Тыгай ойго деч вара тетла ик рвезе денат келшаш ом тӱнгал, шоненам.

Икана одем дене йөршеш палыдыме рвезым ужым. Шемалгырак тўсан, яшката кап-кылан. Помышалтмекем, молан тыгай омо кончен манын, ятыр жап шонкален кийышым. Жап эртен, мый ты омо нерген монденамат ыле. Но ик кечын, ола уремыште ошкылшемла, омышто ужмо сынан рвезым вашлийым. Мый пеш чот ормалгышым. Урем вес могырыш вончышемла, шенгекем уэш савырнен ончалым. Тудат мыйын могырыш вуйжым савырыш. Икмыняр кече гыч лач тудо верыштак адак ты рвезым вашлийым. Тунамат, йўк лукде, воктечше эртен кайышым. А кумшо гана ты рвезе дене вашлиймек, чытен шым керт, воштыл колтышым:

– Мо томаша, кумшо гана ик верыште вашлийына, Юмыжак пўрен ала-мо?

Тудат мыскара дене вашештыш. Тыге ме палыме лийна. Келшаш тўнална. Икмыняр жап гыч сўаным ыштышна. Мый олаштак пашам ышташ кодым. Но еш илышыште мыланем ала-можо эре ситен огыл. Чонемлан шыгырын, нелын чучын. Икана, чонемлан пеш неле лият, уремыш лектым. Ончем: останокышто Алексей шога. Шўмем йолвундашке волен кайыш. Савырнен, мўнгеш ошкылнем ыле, но тудо мыйым ужын шуктыш. Ваштарешем писын ошкыл тольо. Ме кид кучен саламалатна, но мо нерген ойлаш – огына пале. Такше мом ойлет, тукакшат раш: ме икте-весеынам монден огынал. Алексей дене чон пытен мутланымек, пуйто шулдырем кушко. Мўнгө йывыртыше толын пурышым. Мариемат вашталтмем шиже, мый денем пырля тудат велелане.

Шоналгаш гын, мылам мо эше кўлын? Пеленем йўратыше марий, сай паша, чапле пачер. Шуко ўдырамаш мыланем кўранен кертын. Кертын веле огыл, кўраненытак. Чон ласкалык нерген ойым лукмекем, койдарат веле ыле: «Тыланет вуйым шияш язык. Тыйын чылажат уло. Мындырыш каенат, коят чыгылташ тўнгалын да тулеч моло». Тыгай ойым колмек, семянем, шоненам: «Чынак, мыланем мо ок сите? Юра дене пырля илаш Юмыжак очыни, пўрен. Тугеже йочам ыште да иле». Но шўмлан от кўштө, маныт.

Юра – сай пўрєн, поро айдеме. Тудо мыйым умылен, сандене уто шомак деч посна ойырлышна. Тыгай ошкылым ыштымемлан нимынярат ом өкынө. Кызыт мый моткоч пи-

алан улам. Алексей дене коктын кум йочам ончен куште-на, ынде нылымшым вучена. А тый манат: пұрымаш. Пұрымашым шкан тапташ күлеш. Марием деч ом кай гын, тыгай пиалан лиям ыле мо? Уке. Юраже кушто, манат? Олаштак. Тудат весым налын. Кызыт ме кок еш келшен илена. Алексейын ончычсо ватыжат пелашым муын.

А теве вес пұрымаш.

Ты ұдырамаш, манмыжла, пиалдыме шұдыр йымалан шочын, шке илышыжлан өпкела:

— Такше, — манеш тудо, — мыйым изинек подыш пурдымыо өрдыжлуэш ужыныт. Изием годым авам ик ганат шы-матен, порын пелештен огыл. Мом ом ыште, тудлан эре ок келше ыле. А мыйже кеч ик гана вуем гыч шыман ниялты-же манын, мөнгыштө чылажымат ышташ тыршенам. Кер-тмем семын суртсомылкам төрленам, вольыкым ончаш полшенам, шольо-шўжарем-влак дене модынам. Но... Мом ыштет, от йөрө гын, от йөрө тудо. Авамын молан тыгай улмыжым вара, пырт кушмекем гына, умылаш тўнгальым. Авам йөратыде марлан лектын улмаш. Тудым йўкташ то-лынытат, ача-аваже ұдырыштым өкымеш гай пуэн колте-ныт. Ёдырын кумылжым шотыш налын огытыл, сандене шочшо кажне йоча авамлан куан олмеш чон орлыкым веле конден. А мыйже, первый икшывыже, чурий денат, кой-ыш денат чылт ачам гай лийынам. Ялысе ұдырамаш-влакат тыгак ойлат ыле: «Ну, Света, чылт ачат гай улат. Пиалан лият».

Пиалан. Но кушто пиалже? Йочам годым авамлан өпкем кучен иленам, мөнгө гыч писынрак өрдыж верыш каяш тыршенам. Лу класс деч вара пединститутыш тунемаш пур-рышым. Ынде шочмо суртышкем каникул жаплан веле то-ледаш тўнгальым. Шонышым, ындыже авамын кумылжо вашталтеш, но тудо тугаяк йўштө шўман кодын. Ялыш тол-мем еда мый ни поро ончалтышым ужын, ни туныктен каласыме ушан шомакым колын омыл. Ачамак веле мый-ым вучен, куанен шыргыжын, шинчаштыже куан сескем чўкталтын. Воктекем толын, тупем гыч шыман вўчкалтен. Тидым ужын, авам туманлен: «Нечке-шамыч, ваш ончен шортын шогат. Нюслен шогымешкет, вольыклан пуэн пуро!» Ачамже титакан семын ўмбакем ончалын да, йўк лукде, кудывечыш лектын. Тыге кажне гана.

Визымше курсышто тунеммем годым ик рвезе дене палыме лийна. Тудо мыланем ныжыл деч ныжыл шомакым ойлен, үмбакем йөрәтсн ончен. А мый, изинек поро, ныжыл шомакым колдымо айдеме, тудын шомакшылан ұшаненам. Сўан нерген мутым лукмекше, айдемым сайын пален шуктыде, марлан лекташ вик келшышым. Тыге, институтым тунем лекмекем, ялыште илаш тўнгальым. Талук гыч йочана шочо. Но марием ньогам йөрәтыме олмеш арака кленчам ончаш тўнгале. Тидлан амалжат эреак лектеш: иктылан пум конден пуа, весылан – весым. А нунышт тауштымо олмеш арака кленчам кидыш тушкат. От нал гын, пуйто нуным от пагале лиш. А марием пушкыдырак кумылан, тореш пелештен ок мошто.

Тудын ача-аважат кочылемым сайынак подылыт. Нуно мемнан ваштарешак илат. Аракам шолтымышт еда эргыштым унала ўжын нангаят, сийлен колтат. Тыге ыштыме дене поро улмыштым ончыктынешт ала-мо? А мемнан ончыкылыкна нерген огыт шоналте. Йўын толмыжо ок сите, мый денем туманла, кунамже ўмбакем кид денат шуэш. Тидыжым чытенак ом керт. Икана мөнгө ойырлен кайышым. Но шочмо суртыштем авам тугай тумам нөлтале, арня гыч, ўдырем вўдалтен, уэш мариийын суртыш толын пурышым. А куш кает? Ача-авалан от күл, өрдыж вельштат тыйым нигө вучен ок шинче. Ни пачерет, ни чиemet... Чыла угыч тўнгалман. Тыште кеч-мо гынат, шке кид кучышет, шке суртет. Пөртылмекем, марием утларак веле ажгыныш. Очыни, шоналтен: садак нигуш ок курж. Кызыт эре чытырен илем. Чот тургыжланымем дене нервемат пужлаш тўнгалын ала-мо. Мый веле мо, ўдыремат черланаш тўнгалын. Ачаже йўшө толеш гын, изи мундыра гай туртын шинчешат, лўдын-өрткен чытыра. Пытаргыш жапыште мўшкыр корштымылан вуйым шиеш. Врач-влак нерве пужлен маньт. Теве тыге илаш төчем, – ойжым кошартгыш Света.

Кок илыш, кок пўрымаш. Иктыже шыма, төр корно дене ошкылеш гын, весыже чарак гоч вончен, ончыко каяш төча. Нунылан тыгай корно дене ошкылаш Юмак пўрен але кажныже шканже шке корным ойырен налын?

ЛОКТЫЛАЛТШЕ ТУКЫМКЫЛ

«Ават шөрүм кочкын, ушет пурен огыл гын, каза шөр дене ок пуро»,— манеш калык. Ме чыланат Удырамашын, Аван икшывыже улына. Ава могай, йочажат тугай. Но тыге гына манам гын, очыни, йонгылышат лиям. Вет илыш тўземле савыртышан. Кунамже шотан ешыштат айдеме шўргня, южгунам икмарда еш гычат чылан пагалыме енг лектеш. Тыштыже, очыни, шинчаш койшо тўжвал поянлык нерген огыл, а көргыштө шылтыме поянлык нерген ойлыман. Ончычсо тукум пўртүс деч, але Юмо деч манына, шўм-чон поянлыкым, уш-акылым налын, тукум гыч тукумыш тудым ешарен толын, шке икшывыжлан Мланде ўмбалне пенгыдын шогаш чоткыдо негызым пыштен. А йол йымалнет тыгай пенгыдылыкым от шиж гын? Ача-ават чоныштет ўшан тулым чўктен огытыл гын? Тунамже, конешне, тиде кумда тўняште шке корным ойырен налаш моткоч неле. Сандене, очыни, лушкыдырак кумылан шуко енге илыш тўрсырым чытен ок керт. Шке илышыже ўмбакидым лупшалеш да вўд йогын почеш кайымыла кая. Лач тидын нергенак ме мутланенна юридический наука кандидат Фарид Вадутович Габдрахманов дене.

Фарид Вадутовичын ўстембалныже икмынар кўжгө папке кия. Кажне папкыште — айдемын пўрымашыже. «Мый,— манеш Фарид Вадутович,— йонгылыш корныш шогалше кажне еным умылаш тыршем. Осал пашан тўнгалтышыже кушто? Шонкалем, иктешлем да тыгай шонымашке шуынам: айдеме тўнгалтыш ошкылым ача-ава суртышто ышта. Тўн шотышто лач тидак тудын ончыкылык корныжым рашемда. Мый декем утларакше йонгылыш корныш тошкалше-влак логалыт. Теве ик еш дене палдарем,— манят, Фарид Вадутович ончыкем кўжгө папкым конден пыштыш.— Тыште ик ешын пўрымашыже».

Май тылзе. Шошо пўртүс пеледалт юарла, тамле пушыж дене чыла илышым сымыстара, куандара. Пўртүс муро сем дене пырля айдемын кумылжат нўлтеш, куанен чўчка. Кўргыштө каласаш лийдыме порылык, ныжылгылык озалана. Но... Пўртүсын сўраллыкшым, мландын ласкалыкшым чыланжак огыт шиж, огыт уж.

Теве кум йочан чоныштышт кызытат теле. Изи шўмыш-

тым ырыктыше ўшан тул йӧрен. 12 ияш Зина, 8 ияш Валя да 6 ияш Олег (чыла лўмым вашталтыме — авт.) тетла икте-весын шокшо шўлышыштым огыт шиж, пырля модашат огыт тўнал: нуным йоча пӧртлашке ужатат. Йошкар-Ола горсовет исполком пеленсе ийготыш шудымо-влакын пашашт шотышто комиссийын йодмыж почеш суд Павлов-мытым ача-ава улмо права деч посна коден. Йоча-влак йўшӧ ача-авашт деч порыжым шагал ужыныт гынат, икте-весьштым монден огытыл. Кугуракышт изиракым пукшаш шонен, кунамже буфет гыч, кунамже кевыт гыч кочкышым шолып руалткаленыт. Шолышт кондымо кочкышым мӧнгыштӧ тӧр пайленыт, пагар теммылан куаненыт. Кунамже ўстембалне шогышо кленча пундашеш кодшо аракам тамлен онченыт. Изи ушышт дене ача-ава койышым кояш тӧченыт. Нӧргӧ капыш алкоголь писын шынген, йоча кап лыдыр-лодыр лўнгалтын. Нуно, икте-весым ончен, уло йўкын воштылыныт. Тыге, юарлен, модын-воштыл нойы-мек, кроватьыш але кўварыш шунгалтыныт, мален колтеныт. Омыштат кумытын пырля лийыныт, икте-весын шўм кырымым колыштыныт.

Мом ужын Зина шке латкок ийыштыже? Кредалмашым, йўмашым, вурседылмашым. Ни поро мут, ни шыма ончалтыш тудым вўчкен огыл. Мо шарна, аваже тудым ик ганат он пеленже ӧндалын, ик ганат йӧратен вўчкалтен огыл. Айыкше годым эреак шыде, торжа коштын. Аракам подыл-мекше гына, тудын койышыжо вашталтын, кумылжо лывырген. Сандене, очыни, йоча-влак ушеш тыгай шоныш шынген: арака — койышым вашталтыше эм. Тидлан кӧрак огыл мо шкештат тудым тамлен онченыт да шонымыштым пенгыдемденыт. Арака йўмек, уло кап куштылемеш, вуй пӧрдеш да лўнгалтышыште улметла веле чучеш. Ончыч модыш семын лийын гын, вара йўмаш илышыш пурен.

Кум йоча — ик вўр, ик пўрымаш, ик корно. Ты кугорныш чылаштымат йк ача-ава луктын колтен. Зина, Валя да Олег тўрлӧ интернатлаште иленыт, тунемыныт. Илышым пӧлеклыше айдеме олмеш нуным вес енг пукшен-йўктен, тазалыкышт, кӧргӧ шўм-чон поянлыкышт верч азапланен. Но ава шӧр дене пырля шындалартше койыш, ава вўр, йочан капыштыже, чоныштыжо уке-уке да шкеж нерген шижтара. Теве Зиналан возымо характеристика. Тудым ин-

тернат пöрт пуэн. «Зина йолташыже-влак дене шкенжым утыждене торжан куча. Кугешныше кумылан, чоя. Онда-лаш йöрата. Изи годым шындаралтше уда койыш деч огеш угло. Аватмут дене мутлана, тамакым шупшеш. Йолташыже-влакын вургемыштым шолыштеш, кўсеныштышт пургедеш. Интернат гыч ик гана веле огыл куржын, уэш пöргылтеныт. Тунемаш öркана».

Йоча пöртыштö ыштыше пашаен-влак ўдырын пўрымашыж верч коляненыт, тудым профтехучилишыш тунемаш пуртеныт, илышыште шке корныжым мужо манын шоненыт. Но тазыла корно дене ошкылаш тунемше айдемым тура кугорныш лукташ неле.

Ты корныжо куш конден пурта? Лўкышкö.

Зинамат ты пўрымашак вучен. Кызыт тудлан 32 ий. Самырык ўдырамаш ныл гана судитлалтын, эн сылне пагытшым петырымаште шинчен эртарен. Пытаргыш гана ўмаште судитленыт, ныл ийлан эрык деч посна кодаш палемденыт улмаш, но мўшкыран улмыжлан кöра утараш логалын. Зинан кум икшывыже уло. Но шке ача-аваже семынак, тудымат ава улмо права деч посна кодымо. Эргыже кызыт йоча пöртыштö, ўдыржым ик поро еш ашнаш налын. Шукерте огыл шочшо нöргö падырашым мо вуча – каласаш неле. Но тудынат пўрымашыже ойган лиеш, очыни. Молан манаш гын, Зина дене ужын кутыраш манын, мöнгышкыжö мыняр гана миен коштым, ик ганат авырен ыжым керт. Омса вес велне азан чорикын магырымыже чоным ишен. Изим падырашым кидыш налын, лыпландарыме шуын, но омсам почшо лийын огыл. Пошкудо-влакын ойлымышт почеш, Зина, очыни, адакат кевыт воктене перныл коштеш. Йочам ыштен гынат, койышыжо вашталтын огыл. Тугак йўэш, тугак шала койыш дене ила.

Олег шольыжынат илышыже тореш-кутынь куктежалт пытен. Тудо вич гана судитлалтын. Валят уш-акыл дене ок ойыртемалт. «Ончыч шкешт йоча пöртыштö кушкыныт гын, кызыт нунын икшывышт тушто илат. Ончыч авашт петырымаште шинчен гын, кызыт шкешт икмыняр гана, почела эрык деч посна кодыныт. Ты еш корным шымлен ончетат, чонетлан шуй чучеш, – иктешлыме семын каласыш Фарид Вадутович. – Але вара ты еш осал вўд пöрдем гыч лектын ок керт? Мо вуча Зинан, Валян, Олегын икшывыштым?»

ПОЧЕШМУТ

Пагалыме лудшо-влак! Книгашкем пуртымo кажне сүрe-
тым илыш гыч налынам да, шүмем вошт колтен, чон шор-
тын возenam. Южо эпизодым возымем годым логарангыш
комыля шинчын, кагазыш шинчавүд чыпкен. Шортынам
героем-влак дене пырля. Ужынам нунын ойгырымыштым,
шижынам шонкалымыштым.

Чын, ойлаш куштылго, а илен мошташ, манаш веле?
Тиде книгаш пуртымo очерк шотан ойлымаш-влакым во-
зымем годым иктым гына шоненам: лудшо-влак кокла гыч
кеч иктажшын шүм-чонжо тарвана да илыш нерген утла-
рак шонаш тўнгалеш гын, мый пиалан лиям.

Автор.

ВУЙЛЫМАШ

Ончылмут	5
Кö титакан?	7
Ачай, авайым ит кыре	14
Пұрымаш	17
Куш тый йомынат?	20
Кум пұрымаш	22
Эх, ушыжат...	25
Нигöлан ида ойло	28
Сулык лиеш гынат...	30
Умылена мо йочанам?	33
Пенгыде, ўшанле да лишыл	36
Авай мыйым ок йöрате	38
Неле йоча?.. Ала неле кугыен	41
Ўскырт йоча	44
Пұрымашак мо вара?	46
Локтылалтше тукумкыл	50

Антонина Николаевна Шакирова

КӨ ТИТАКАН?

Очерк шотан ойлымаш-влак

КТО ВИНОВАТ?

Очерковые зарисовки

Художники: Ф. Лебедева, Ю. Юсупкина.

ЛР № 010211от 29.04.97

Подписано к печати 7.06.2006 г. Формат 60x84/16.
Бумага офсетная. Гарнитура Таймс. Печать офсетная.
Усл. печ. л. 3,5. Заказ № 4422. Тираж 500.

МУП «Сельские вести».
424006, г. Йошкар-Ола, ул. Панфилова, 25.